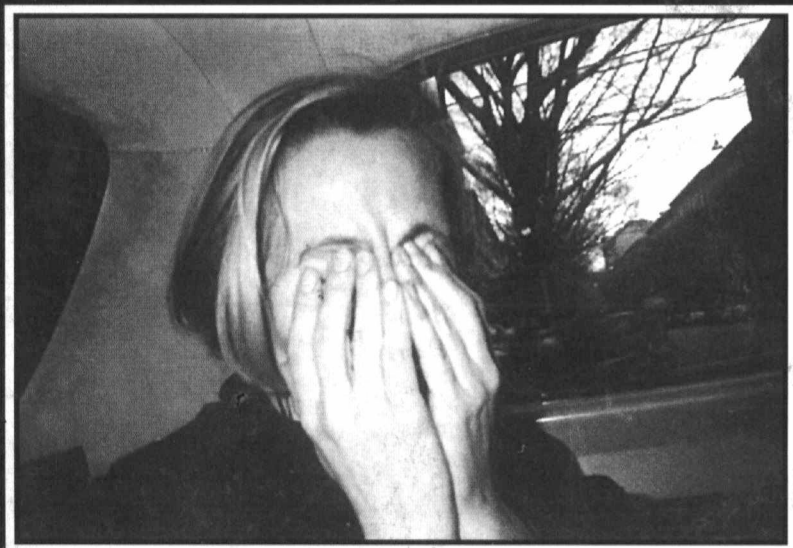
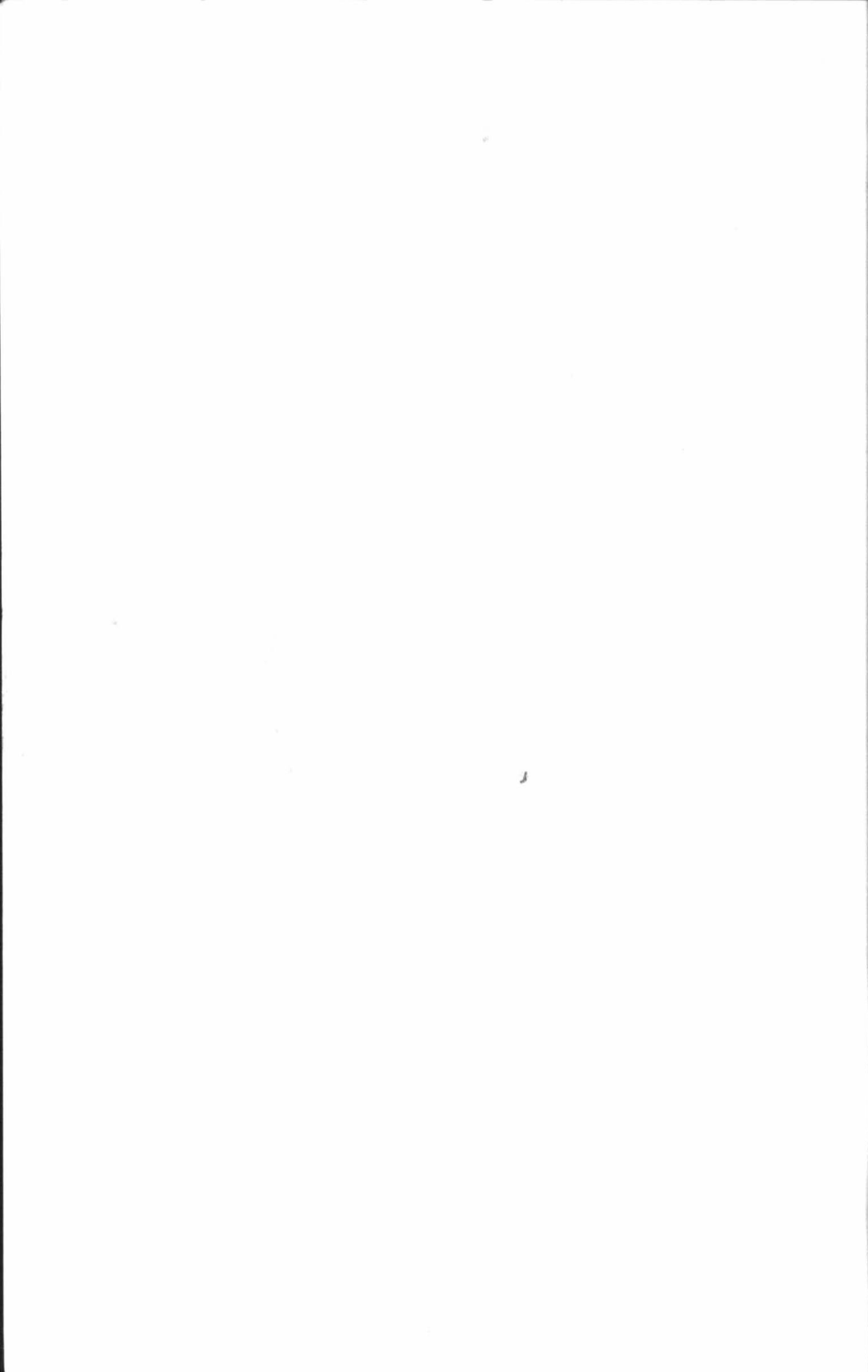

αυτόνομη
πόλη

2

εθνικές και
υπερεθνικές
ταυτότητες

αυτόνομη
πόλη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- A. Έθνος και εθνικό
κράτος
- B. Ο ελλαδικός χώρος και
η συγκρότηση του
ελληνικού έθνους -
κράτους
- Γ. Εθνικοαπελευθερωτικά
μέτωπα και μαρξισμός
- λενινισμός
- Δ. Η εποχή της
υπέρβασης του έθνους
- κράτους
- Ε. Έξοδος
- Αφορισμοί

2

εθνικές
και υπερεθνικές
ταυτότητες

Δεκέμβρης '97

«Δεν μπορούμε ούτε μια στιγμή να αφήσουμε να γίνει πιστευτό ότι τα άρθρα ενός πολιτικού προγράμματος περιέχουν το μυστικό της μελλοντικής ελευθερίας της ανθρωπότητας. Δεν έχουμε κανένα Ευαγγέλιο της ελευθερίας να διαδώσουμε, γη της επαγγελίας να δείξουμε να λάμπει στον ορίζοντα, βιβλίο να προτείνουμε, που η ανάγνωσή του θα έβγαζε από τον κόπο να ψάξει κανείς την αλήθεια για λογαριασμό του.»

Α. Έθνος και εθνικό κράτος

*«Φτιάξαμε την Ιταλία, καιρός
να φτιάξουμε τους Ιταλούς»*

Ιταλός εθνικιστής του 19ου αιώνα

Πιάνοντας το νήμα από το 17^ο αιώνα (όριο εντελώς τεχνητό, καθώς είναι έξω από τις προθέσεις του κειμένου αυτού η συστηματική ενασχόληση με τις απαρχές του εθνικισμού) μπορούμε να συναντήσουμε τα πρώτα σπέρματα εθνικιστικής ιδεολογίας στον ευρωπαϊκό χώρο στη σκέψη των μερκαντιστών και λίγο αργότερα στους Γερμανούς φιλοσόφους Herder και Hegel. Οι μερκαντιστές ή εμποροκράτες ασχολήθηκαν με την οικονομική θεωρία και υποστήριξαν τον κρατικό παρεμβατισμό στο συγκεκριμένο χώρο. Συνέδεσαν, όμως, τις απόψεις τους για την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας με την ανάγκη για τη συγκρότηση ισχυρού κράτους. Τόνισαν, ότι πρέπει το κράτος να αποκτήσει δύναμη με κάθε τρόπο και ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω του πλουτισμού τόσο του ίδιου, όσο και των πολιτών του. Θεώρησαν, επίσης, σημαντική την αρμονία μεταξύ της δύναμης του κράτους και του πλουτισμού του¹. Δεν έδωσαν έμφαση στην έννοια του έθνους και της εθνικής συγκρότησης, όμως, με την προσπάθειά τους να ισχυροποιήσουν τον κρατικό μηχανισμό, προσέφεραν ένα πρώτο υλικό στους φιλοσόφους που ακολούθησαν για να χτίσουν το δικό τους οικοδόμημα.

Ο Herder (Johann Gottfried von Herder, 1744-1803) αποδίδοντας μεγάλη σημασία στα πολιτιστικά στοιχεία κάθε έθνους (volk) παρέχει το αναγκαίο υπόβαθρο για τη διαμόρφωση της αντίληψης περί ιδιαιτερότητας του κάθε έθνους, καλύπτοντας έτσι την άλλη πλευρά του δίπολου έθνος - κράτος. Αυτός, όμως που ολοκλήρωσε τη σύνδεση των προαναφερθέντων στοιχείων και σηματοδότησε το 18^ο-19^ο αιώνα με τη σκέψη του, ήταν ο Hegel (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831). Ο Hegel, κρατώντας το πολιτιστικό στοιχείο του Herder, τόνισε την ανάγκη για δυνατό έθνος - κράτος και

1. Θεοχάρη, Ρ. Δ., *Ιστορία της οικονομικής αναλύσεως*, τόμος Α, Παπαζήση, Αθήνα, 1983.

υποστήριξε την αιωνιότητά του. Εθνικιστικές ιδέες αναπτύχθηκαν και μέσα στους κόλπους του γαλλικού διαφωτισμού δίχως, όμως, να συγκροτηθεί ένα ολοκληρωμένο εθνικιστικό θεωρητικό σχήμα.

Στα πλαίσια αυτά καλλιεργήθηκε το κλίμα μέσα στο οποίο γεννήθηκε η Γαλλική Επανάσταση (1789). Αν και ο Hobsbawm υποστήριξε ότι «η Γαλλία έδωσε το πρώτο σημαντικό παράδειγμα, την έννοια και το λεξιλόγιο του εθνικισμού»², οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η Γαλλική Επανάσταση ήταν απλά η ενσάρκωση των εθνικιστικών ιδεών που καλλιεργήθηκαν περισσότερο από τους Γερμανούς παρά από τους Γάλλους φιλοσόφους. Είναι σαφές ότι οι ιδέες αυτές, τόσο στους κόλπους της γερμανικής όσο και σ' αυτούς της γαλλικής διάνοησης, αναπτύχθηκαν παράλληλα, χωρίς να αποκλείονται αλληλεπιδράσεις.

Η κύρια συνεισφορά του γαλλικού διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης (18^{ος} αιώνας και 1789 αντίστοιχα) στην οικοδόμηση του εθνικισμού του 19^{ου} αιώνα συνίστατο σ' αυτό που παραπλανητικά ονομάζεται «εκδημοκρατισμός» του κράτους. Συγκεκριμένα, η εδραίωση αντιπροσωπευτικών κοινοβουλευτικών θεσμών και η παραχώρηση «πολιτικών δικαιωμάτων», όπως αυτό του εκλέγειν / εκλέγεσθαι, συνέβαλε αποφασιστικά στη μετατροπή των υπηκόων σε ψευδεπίγραφους πολίτες του κράτους. Με τον τρόπο αυτό εμπεδώθηκε η αντίληψη ότι το κράτος τους ανήκει, όχι μόνο γιατί, τάχα, συμμετέχουν στις λειτουργίες του, αλλά και γιατί αυτό προσδιορίζεται ως η συνολική και ύψιστη έκφραση του έθνους, στο οποίο εντάσσονται.

Οι σχολές που αναπτύχθηκαν με βάση τον καθορισμό της έννοιας του έθνους είναι δύο: η γερμανική και η γαλλική. Η γερμανική σχολή «θεωρεί το έθνος δύναμη φυσική και δέχεται ως θεμελιώδη συντελεστή του τη φυλή», ενώ η γαλλική - η λατινική γενικότερα - «θεωρεί το έθνος ιστορικό δημιούργημα», «έκφραση ενός συγκεκριμένου πολιτισμού σε μια συγκεκριμένη στιγμή της ανάπτυξής του»³. Ειδικότερα η γερμανική σχολή θεωρεί ότι τα βασικά προσδιοριστικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας είναι συγκεκριμένοι αντικειμενικοί παράγοντες (κοινή γλώσσα, κοινή ιστορία και πολιτισμός) ανεξάρτητοι από τις υποκειμενικές διαθέσεις των ατόμων.

2. Hobsbawm, E., *Η εποχή των επαναστάσεων. 1789-1848*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1992.

3. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί λαοί*, Βάνιας.

Αντίθετα η γαλλική σχολή δίνει έμφαση στην επιθυμία των μελών μιας κοινότητας να ζήσουν μαζί στα πλαίσια ενιαίου κράτους, στην κοινή τους δηλαδή εθνική συνείδηση η οποία λειτουργεί ανεξάρτητα από παράγοντες όπως η κοινή γλώσσα και ιστορία. Η αντίθεση αυτή είναι συνάρτηση της διαμάχης του γαλλικού και γερμανικού κράτους σχετικά με τις επαρχίες της Αλσατίας και της Λορένης. Οι γερμανοί στήριζαν τις διεκδικήσεις τους στη «γερμανική γλώσσα και πολιτισμό» του χώρου αυτού, ενώ οι γάλλοι στη «γαλλική εθνική συνείδηση» των κατοίκων.

Ανεξάρτητα από τη θεωρητική βάση στην οποία στηρίζεται, κάθε εθνικισμός θεωρεί πως το έθνος χρειάζεται ένα ζωτικό - φυσικό χώρο για να αναπτυχθεί. Παραπέμπει, λοιπόν, στη συγκρότηση ενός εθνικού κράτους με συγκεκριμένα σύνορα από τη μία πλευρά και, πάντα, «αλύτρωτες πατρίδες και αδερφούς» σε γειτονικές μ' αυτό περιοχές. Επομένως, η έννοια του έθνους είναι άμεσα εξαρτημένη από αυτήν του κράτους, αφού τελική επιδίωξη κάθε ομάδας που αυτοπροσδιορίζεται ως «έθνος» είναι η «εθνική» του κρατική συγκρότηση.

Σε κοινωνίες, όμως, που η έννοια του κράτους είναι ανύπαρκτη, τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά: «το πρόβλημα του εθνικισμού δεν τίθεται για κοινωνίες χωρίς κράτος. Εάν δεν υπάρχει κράτος, δεν τίθεται προφανώς το ερώτημα του κατά πόσον τα σύνορά του συμπίπτουν με τα όρια των εθνών. Εάν δεν υπάρχουν άρχοντες, κι από τη στιγμή που δεν υπάρχει κράτος, δεν τίθεται ζήτημα αν ανήκουν στο ίδιο με τους αρχόμενους έθνος. Όταν δεν υπάρχουν ούτε κράτος ούτε άρχοντες, δεν μπορεί να ληφθεί κανείς για την αδυναμία τους να ευθυγραμμιστούν με τις απαιτήσεις της αρχής του εθνικισμού»⁴.

Το έθνος, με βάση την κυρίαρχη αντίληψη που προσδιορίζει το περιεχόμενο της έννοιάς του, αποτελεί μια «πολύμορφη κοινωνική πραγματικότητα, που βασίζεται στην ενότητα του χώρου (η έννοια της κοινής πατρίδας) και της πολιτικής οργάνωσης, στην ενότητα γλώσσας και κοινής συνείδησης, στην πολιτιστική ενότητα και την κοινή κληρονομιά, και συνδέεται με ένα κοινό παρελθόν, κοινά συμφέροντα για το παρόν και κοινές επιδιώξεις για το μέλλον»⁵.

4. Ernest Gellner, *Εθνη και Εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια.

5. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ό.π.

Η εθνική ταυτότητα είναι η συλλογική έκφραση μιας υποκειμενικής ατομικής αίσθησης, της αίσθησης της ένταξης σε μια εθνική ομάδα, σ' ένα εθνικό κράτος. Όπως το έθνος έτσι και η αντίστοιχη ταυτότητα βασίζεται στην αντίληψη της ύπαρξης κοινών σημείων αναφοράς για το σύνολο των μελών ενός έθνους. Τα συστατικά αυτά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας (και κατ' επέκταση του έθνους) είναι η κοινή ιστορική και φυλετική καταγωγή και παράδοση, η κοινή γλώσσα και η κοινή θρησκεία. Ο κυρίαρχος λόγος του κάθε εθνικού κράτους θεωρεί – σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό – ότι τα στοιχεία αυτά έχουν αυτοτελή και προαιώνια ύπαρξη σ' εκείνη την ανθρώπινη ομάδα που αποτελεί το αντίστοιχο έθνος. Στην πραγματικότητα, όμως, εκείνο που συμβαίνει είναι ότι η κοινή γλώσσα, η κοινή ιστορική παράδοση και καταγωγή και η κοινή θρησκεία αποτελούν κοινωνικές κατασκευές που λαμβάνουν χώρα σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους και δεν έχουν μια διαχρονική α-ιστορική ύπαρξη. Ό,τι ο κυρίαρχος εθνικός λόγος θεωρεί δι-ιστορικό το έχει κατασκευάσει ο ίδιος. Η εθνική ταυτότητα, όπως και το ίδιο το έθνος, δεν είναι αυθύπαρκτα. Δεν διατρέχουν σαν κόκκινο νήμα την ιστορία ούτε βρίσκονται έξω απ' αυτήν. Αντίθετα είναι τα ίδια προϊόντα συγκεκριμένων ιστορικών καταστάσεων. Η ύπαρξη της εθνικής ταυτότητας, ως κυρίαρχης μορφής συλλογικής ταυτότητας για μια κοινωνία, δεν είναι ούτε αυτονόητη ούτε σύμφωνη με τη φύση του κόσμου και των πραγμάτων. Αντίθετα είναι η ίδια αποτέλεσμα της ιστορικής εξέλιξης. Δεν υπήρχε ανέπαθεν αλλά κατασκευάστηκε.

Η αποτελεσματικότητα ενός αντεθνικού λόγου έγκειται στην ανάδειξη του προσωρινού, τεχνητού και όχι φυσικού χαρακτήρα των προαναφερθέντων καθοριστικών για το έθνος (και την εθνική ταυτότητα) στοιχείων. Στα πλαίσια αυτά αξίζει να γίνει αναφορά στο τρωτό περιεχόμενό τους. Είναι παράλληλα ενδιαφέρον να σημειωθεί το εξής: Η αντίληψη ότι ο εθνικισμός, η εθνική ταυτότητα και το έθνος δεν αποτελούν στοιχεία αυθόρμητα και ενδογενή αλλά ιστορικές κατασκευές με κάθε άλλο παρά δι-ιστορική παρουσία, είναι σήμερα αποδεκτή από το μεγαλύτερο μέρος των «κοινωνικών επιστημόνων», όσο κι αν αυτοί διαφωνούν μεταξύ τους ως προς τους μηχανισμούς δόμησης των προαναφερθέντων αυτών στοιχείων. Παραμένει, όμως, η αντίληψη αυτή περιορισμένη σε όσους έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης και συνδιάλεξης με την «επιστημονική κοινότητα» και αγνοείται από τον κυρίαρχο εθνικό λόγο, ο οποίος στις

ποικίλες εκφάνσεις του (εκπαίδευση, Μ.Μ.Ε., εθνικές επέτειοι), επιμένει σε μια παρωχημένη θεώρηση της ιστορίας ως εξελικτικής πορείας προς τη συγκρότηση εθνικών κρατών.

Ας αρχίσουμε λοιπόν με το ιδεολόγημα της κοινής γλώσσας μιας εθνικής ομάδας. Ιδεολόγημα που συνδέεται στενά μ' ένα άλλο, αυτό της κοινής πολιτιστικής παράδοσης, της κοινής κουλτούρας και ενσωματώνεται σ' αυτό. Παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον η διαπίστωση ότι – παρά τη μεγάλη σημασία που ο εκάστοτε εθνικός λόγος δίνει στη γλώσσα ως το κατεξοχήν στοιχείο της εθνικής ταυτότητας – ο αριθμός των γλωσσών στον πλανήτη είναι κατά πολύ μεγαλύτερος – περίπου δεκαπλάσιος – απ' αυτόν των ενεργών εθνικισμών και εθνικών ταυτοτήτων. Είναι προφανές ότι η γλωσσική ιδιαιτερότητα δεν μεταφράζεται κατ' ανάγκη σε ξεχωριστή εθνική ταυτότητα. Έτσι οι ορεινοί Σκωτσέζοι διαφέρουν γλωσσικά από τους υπόλοιπους ομοεθνείς τους, δεν αναπτύσσουν, όμως, μια ιδιαίτερη εθνική ταυτότητα. Παράλληλα μια κοινή εθνική ταυτότητα είναι δυνατόν να ανταποκρίνεται σε μια δίγλωσση ή και τρίγλωσση πραγματικότητα. Έτσι η ύπαρξη δύο γλωσσικών κοινοτήτων στο Βέλγιο και τριών στην Ελβετία δεν συμβαδίζει με την ύπαρξη ενιαίας εθνικής ταυτότητας, έστω και αν ενίοτε προκύπτουν προβλήματα. Αντίστροφα, τώρα, ποικίλες εθνικές ταυτότητες είναι δυνατόν να δομούνται πάνω σε μια κοινή γλώσσα. Έτσι, οι γαλλόφωνοι του Βελγίου ή της Ελβετίας δεν αυτοπροσδιορίζονται ως Γάλλοι, αλλά ως Βέλγοι και Ελβετοί αντίστοιχα.

Η γλώσσα είναι το μέσο επικοινωνίας των μελών μιας κοινότητας και συντελεί αποφασιστικά στη δημιουργία σταθερών και συνεκτικών δεσμών μεταξύ τους. Για το λόγο αυτό ταιριάζει να εξεταστεί ως συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας μαζί με το ευρύτερο πολιτισμικό οικοδόμημα της κάθε κοινότητας, την κουλτούρα της δηλαδή, η οποία περιλαμβάνει εκτός της γλώσσας, ήθη, έθιμα, κοινωνικούς θεσμούς και πρακτικές. Η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας είναι συνυφασμένη με την κατασκευή της εθνικής κουλτούρας, η οποία άλλοτε καταστρέφει και άλλοτε αφομοιώνει (ή και τα δύο μαζί), τα διαφοροποιημένα πολιτισμικά μορφώματα των ποικίλων κοινοτήτων που βρίσκονται εντός των συνόρων του εθνικού κράτους. Η αποτελεσματικότητα της διαδικασίας αυτής προσδιορίζεται από την αλληλεπίδραση ποικίλων παραγόντων όπως η ενιαία υποχρεωτική κρατική εκπαίδευση, το ενιαίο πολιτικό και νομικό κρατικό - θεσμικό πλαίσιο, η

διάλυση των τοπικών «κλειστών οικονομικών συστημάτων» και η ένταξη αυτών στην «εθνική» καπιταλιστική οικονομία (και κατ' επέκταση στη διεθνοποιημένη αγορά), η συγκρότηση «εθνικού στρατού» για την «υπεράσπιση της πατρίδας» και πολλοί άλλοι. Ας σταθούμε, όμως, λίγο στους τέσσερις προαναφερθέντες.

Η σημασία της κρατικής υποχρεωτικής εκπαίδευσης στη διαμόρφωση μιας ενιαίας εθνικής ταυτότητας είναι προφανής. Πρώτον, η διδασκαλία γλωσσικών μαθημάτων λειτουργεί προς την κατεύθυνση της εκτόπισης των τοπικών διαλέκτων προς όφελος μιας ενιαίας «εθνικής» γλώσσας. Δεύτερον, η διδασκαλία της ιστορίας τείνει να ενσωματώσει τις τοπικές παραδόσεις και ιστορικές μνήμες σ' ένα ευρύτερο σχήμα μιας ενιαίας «εθνικής» ιστορίας. Η αποτελεσματικότητα του ρόλου αυτού του σχολείου ενισχύεται στο βαθμό που τα κορίτσια εντάσσονται στην κρατική υποχρεωτική εκπαίδευση. Ως μητέρες αργότερα μεταδίδουν ευκολότερα στα παιδιά την «εθνική ιστορία» και ιδεολογία.

Ανάλογος είναι και ο ρόλος της υποχρεωτικής στράτευσης. Ο στρατός αποτελεί ένα ακόμη πεδίο στο οποίο έρχεται κανείς σε επαφή με τον κυρίαρχο εθνικό λόγο και στο βαθμό αυτό συμπληρώνει τη δράση του σχολείου στην εμπέδωση της εθνικής ταυτότητας. Είναι επίσης ένα πεδίο στο οποίο τα μέλη ποικίλων τοπικών κοινωνιών έρχονται σε επικοινωνία μεταξύ τους με σκοπό την «υπεράσπιση της κοινής πατρίδας». Το σημείο αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό καθώς αφ' ενός δημιουργεί συνεκτικούς δεσμούς μεταξύ μελών διαφοροποιημένων πολιτισμικά κοινοτήτων, αφ' ετέρου υποτάσσει τους δεσμούς αυτούς σ' ένα «ανώτερο» ιδεώδες που τείνει να περιλάβει τα πάντα. Έτσι καλλιεργείται η αίσθηση της ταυτότητας των στρατιωτών μέσα από τη συμμετοχή τους σε κάποια εθνική ομάδα. Επιπλέον καλλιεργείται η αίσθηση της ατομικής ευθύνης απέναντι στο έθνος. Στο στρατιώτη που καλείται να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην «πατρίδα και το έθνος» εμπεδώνεται το ιδεολόγημα του εθνικού καθήκοντος και της αντίστοιχης ευθύνης, με αποτέλεσμα το έθνος από μια νεφελώδη έννοια να μετουσιώνεται σε κάτι το χειροπιαστό και οικείο για τον καθένα.

Η λειτουργία ενός ενιαίου πολιτικού και νομικού θεσμικού πλαισίου, στο σύνολο μιας επικράτειας, επηρεάζει κι αυτή με τη σειρά της τους τοπικούς, άγραφους ως επί το πλείστον, «νόμους» κάθε διαφοροποιημένης πολιτισμικής ομάδας. Η αντιμετώπιση π.χ. προστριβών μεταξύ μελών της

παύει να γίνεται πλέον με βάση τους άγραφους θεσμούς της τοπικής κοινωνίας και υπόκειται στους επιβαλλόμενους από τα έξω νόμους του κράτους. Οι πολιτικοί εκείνοι θεσμοί της κοινότητας που καθορίζουν τον τρόπο λήψης και εκτέλεσης των αποφάσεων που αφορούν όλα τα μέλη της αντικαθίστανται από τους πολιτικούς θεσμούς του κράτους που διανέμουν ως αρμοδιότητα τη λήψη και εκτέλεση αυτών από τον βασιλιά, την κυβέρνηση και τη βουλή, ως τους κατά τόπους νομάρχες, δήμαρχους και κοινοτάρχες.

Η διάλυση όμως των τοπικών κοινωνιών και η συγχώνευσή τους σε ένα έθνος - κράτος δεν επέρχεται μονάχα με την απονέκρωση των πολιτικών τους θεσμών, αλλά και με την καταστροφή των «κλειστών» συστημάτων παραγωγής και κατανάλωσης. Ο κάθε υπήκοος φορολογείται, είναι γνωστά και καταγεγραμμένα στα υποθηκοφυλάκια του κράτους τα περιουσιακά του στοιχεία, και οτιδήποτε παράγει αποτελεί τμήμα των δεικτών της ανάπτυξης, του πληθωρισμού, του ΑΕΠ, κ.λπ., του κράτους. Έτσι λοιπόν, τα προϊόντα που παράγονται ξεφεύγουν από την αγοραιοποίησή τους στην «κλειστή», τοπική εμποροπανήγυρη και ζωοπανήγυρη, και αποτελούν εμπόρευμα της διεθνοποιημένης αγοράς μέσω της διατίμησής τους και των κρατικών δασμών.

Η δράση των προαναφερθέντων παραγόντων είναι σαφής και στην περίπτωση του ελληνικού εθνικού κράτους. Αμέσως μετά την «απελευθέρωση» και καθ' όλη τη διάρκεια του πρώτου αιώνα ζωής του νεότευκτου ελληνικού κράτους επιχειρείται η κατασκευή μιας συνεκτικής εθνικής ταυτότητας με τις προαναφερθείσες μεθόδους. Στα πλαίσια της διαδικασίας αυτής ποικίλες γλωσσικές και πολιτισμικές ομάδες (π.χ. Βλάχοι, Αρβανίτες) χάνουν πλέον την «ικανότητα αυτοαναπαραγωγής τους» εφόσον τα πολιτισμικά στοιχεία που τους προσδιόριζαν ως ιδιαίτερα συλλογικά μορφώματα υποτάσσονται στην ενιαία εθνική κουλτούρα και αντικαθίστανται από αυτήν. Έτσι, οι Αρβανίτες, για παράδειγμα, μαθαίνουν με τον καιρό να μιλούν και να γράφουν την ελληνική γλώσσα, όπως αυτή είναι διαμορφωμένη στα σχολικά εγχειρίδια και στα κρατικά έγγραφα με τα οποία έρχονται σε επαφή, ενώ τείνουν να απολέσουν τη δική τους. Το αποτέλεσμα είναι ότι σήμερα οι υπήκοοι εκείνοι του ελληνικού κράτους που έχουν αρβανίτικη καταγωγή (και είναι πραγματικά πολλοί) αγνοούν τόσο την αρβανίτικη γλώσσα όσο και τις ρίζες τους. Ένα άλλο παράδειγμα

που δεν έχει να κάνει μόνο με κάποια γλωσσική ιδιαιτερότητα, αλλά με κοινωνικούς θεσμούς και πρακτικές οργάνωσης της διαβίωσης είναι η διάλυση από το ελληνικό κράτος των ανεξέλεγκτων, διασκορπισμένων στις ορεινές περιοχές τσελιγκάτων. Ο εξαναγκασμός σε εγκατάσταση σε μόνιμους οικισμούς είχε σκοπό να διαλύσει το «κοινό φρόνημα» των μελών των τσελιγκάτων και να τα φέρει σ' επαφή με ενοποιητικούς εθνικά μηχανισμούς, όπως το σχολείο και η εκκλησία. Τέλος ως προς τις γλωσσικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες αξίζει να επισημανθεί η εξαφάνιση ουσιαστικά των ποικίλων τοπικών διαλέκτων της ελληνικής, οι οποίες σήμερα μιλιούνται μόνο από ηλικιωμένους σε απομονωμένες περιοχές της Ελλάδας. Η δημογραφική αποδυνάμωση των τοπικών κοινωνιών και η ανάπτυξη μεγάλων αστικών κέντρων όπου συσσωρεύονταν πληθυσμοί ποικίλης προέλευσης έπαιξε σημαντικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή. Η συνύπαρξη σ' ένα μητροπολιτικό κέντρο όπως η Αθήνα, ανθρώπων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο καθιστά αναγκαία τη διαμόρφωση μιας ενιαίας κουλτούρας και ταυτόχρονα διευκολύνει την εμπέδωση αυτής. Έτσι στη μεταπολεμική Αθήνα ο νεοφερμένος πληθυσμός αποτελούμενος από εσωτερικούς μετανάστες, από ένα αμάλγαμα πολιτισμικών στοιχείων, μετατράπηκε σε ένα ενιαίο σύνολο με όμοιο τρόπο ζωής και έκφρασης και με κοινές εμπειρίες.

Εκείνες οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις των υποομάδων του ελλαδικού πληθυσμού που συνεχίζουν να επιβιώνουν θεωρούνται από την εθνική - κρατική ιδεολογία ως στοιχεία «ελληνικής παράδοσης» που πρέπει να αντέξουν στην «εισβολή των ξένων επιδράσεων». Η επιλογή, όμως, των στοιχείων που συνθέτουν την «ελληνική παράδοση» είναι προσεκτική ώστε η τελευταία να είναι αξιόπιστη για τους υπηκόους και κατάλληλη να στηρίζει τον ενιαίο χαρακτήρα της εθνικής ταυτότητας. Παρατηρώντας τους πολιτιστικούς συλλόγους που έχουν σήμερα ως σημείο αναφοράς την κοινή καταγωγή και παράδοση – και οι οποίοι διατηρούν ίχνη των άλλοτε ισχυρότατων τοπικών συλλογικών ταυτοτήτων – διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν δεκάδες σύλλογοι Ποντίων, Αρκαδών, Ηπειρωτών και άλλων αλλά κανένας π.χ. Αρβανιτών. Η εθνική - κρατική ιδεολογία αδυνατούσε να βρει στις αρβανίτικες πληθυσμιακές ομάδες του ελλαδικού χώρου το στοιχείο εκείνο που θα της έδινε την ευκαιρία να τις εντάξει στην «ελληνική παράδοση» ως αξιοπρόβλητο τμήμα της. Η ύπαρξη ενός ανεξάρτητου

αλβανικού εθνικού κράτους, το οποίο θα μπορούσε να λειτουργήσει ως πόλος συσπείρωσης για τους ελλαδικούς πληθυσμούς με αρβανίτικη καταγωγή – αν βέβαια είχαν γνώση και συνείδηση της καταγωγής αυτής – εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την πραγματικότητα αυτή.

Πριν από κάθε πολεμική σύρραξη μεταξύ εθνικών στρατών, οι εκπρόσωποι της επίσημης θρησκείας του κράτους δεν ξεχνούν ποτέ να ευλογήσουν το εθνικό σύμβολο και τα όπλα των στρατιωτών. Η θρησκεία αποτελεί έναν σημαντικό – και πολλές φορές τον κυρίαρχο – παράγοντα πάνω στον οποίο βασίζεται η συγκρότηση ενός έθνους. Εκείνο που διευκόλυνε ιδιαίτερα τη «γέννηση» του ελληνικού έθνους μέσα από την αποσύνθεση της οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν ήταν η αναφορά στην κοινή γλώσσα και τη φυλή, λόγω της αδιαμφισβήτητης ποικιλομορφίας των κατοίκων της ελλαδικής χερσονήσου. «Μέσα στο θεοκρατικό οθωμανικό κράτος, η διάκριση γινόταν με βάση τη θρησκεία και όχι την εθνική καταγωγή και η αναγνώριση ενός λαού από την οθωμανική αυτοκρατορία γινόταν με την αναγνώριση της Εκκλησίας του»⁶. Με την εισβολή του εθνικισμού στο προσκήνιο της ιστορίας, η ελληνική αστική τάξη κατάφερε να ταυτίσει, στο νοτιοελλαδικό κατ' αρχήν χώρο, τη θρησκευτική πίστη με μία εθνικότητα, το χριστιανό δηλαδή με τον έλληνα, εντάσσοντας, μ' αυτόν τον τρόπο, τον αγώνα πολλών τμημάτων του πληθυσμού ενάντια στον οθωμανικό αυτοκρατορικό ζυγό σε μια προοπτική συγκρότησης ελληνικού έθνους - κράτους.

Άλλο παράδειγμα συγκρότησης έθνους με βάση τη διαφοροποίηση ως προς το θρήσκευμα αποτελεί η Βουλγαρία: «... η ίδρυση του Βουλγαρικού κράτους δεν ακολούθησε την πολιτική οδό: άρχισε από θρησκευτική διένεξη για να καταλήξει σε εθνικό κίνημα»⁷. Η ίδρυση ξεχωριστής από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης αυτοκέφαλης ορθόδοξης Εκκλησίας της Βουλγαρίας το 1870, της βουλγαρικής Εξαρχίας, σηματοδότησε την αρχή της συγκρότησης του βουλγαρικού έθνους - κράτους. Πάνω στο ίδιο ζήτημα, μπορεί επίσης να γίνει αναφορά στην περίπτωση των νοτιοσλάβων. Οι σέρβοι, οι κροάτες και οι σλοβένοι αποτελούσαν μια ενότητα, αυτή των νοτιοσλάβων. «Ωστόσο, η ιστορική εξέλιξη κάθε λαού ήταν διαφορετική

6. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ό.π.

7. Στο ίδιο.

και διαφορετικές οι πολιτικές και πνευματικές συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε μια από τις τρεις χώρες. Οι πολιτιστικές και θρησκευτικές επιδράσεις και οι πολιτικοί ανταγωνισμοί είχαν διχάσει τους νοτιοσλάβους ανάμεσα στον ανατολικό και δυτικό κόσμο, ανάμεσα στην Ορθοδοξία και στον Καθολικισμό, ... η γεωγραφική θέση έπαιξε καθοριστικό ρόλο σ' αυτό το διχασμό. Οι Σέρβοι θα ενταχθούν στον ανατολικό κόσμο, οι Κροάτες και Σλοβένιοι στο δυτικό»⁸. Όμως, πέρα από αυτούς τους εθνικισμούς αναβίωσε, μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, και ο εθνικισμός των μουσουλμάνων της Βοσνίας, στον οποίο παρατηρείται και το γεγονός ότι «ένας θρησκευτικός όρος αναφέρεται σε μια εθνοτική ομάδα»⁹. Οι μουσουλμάνοι της Βοσνίας αποτελούν τμήμα του πληθυσμού της περιοχής που εξισλαμίσθηκε κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας: «οι ευγενείς της χώρας ασπάστηκαν σταδιακά τη μωαμεθανική θρησκεία αφού ο εξισλαμισμός αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για να διατηρήσουν τα προνόμιά τους και κυρίως το δικαίωμα της γαιοκτησίας ... Εκτός, όμως, από τους ευγενείς μεγάλους γαιοκτήμονες και ένα τμήμα Βοσνίων μικροεμπόρων ασπάστηκαν επίσης τον ισλαμισμό για να έχουν τη δυνατότητα να συνεχίσουν το πολύ αποδοτικό εμπόριό τους χωρίς την παρέμβαση των κατακτητών»¹⁰. Αναφερόμενος ο Ernest Gellner στη Βοσνία των τελευταίων χρόνων, διαπιστώνει ότι «ο πρώην μουσουλμανικός πληθυσμός εξασφάλισε επιτέλους το δικαίωμα, και τούτο όχι χωρίς επίπονες προσπάθειες, να χρησιμοποιεί για τον εαυτό του τον όρο «μουσουλμάνος» όταν συμπλήρωνε στο απογραφικό δελτίο την ένδειξη «εθνικότητα». Τούτο δεν είχε καθόλου την έννοια πως διατηρούσαν ακόμη την πίστη και συνέχιζαν να ασκούν τα θρησκευτικά καθήκοντα ενός μουσουλμάνου, ακόμη λιγότερο πως αναγνώριζαν ότι αποτελούσαν μια εθνότητα μαζί με τους άλλους μουσουλμάνους ή πρώην μουσουλμάνους της Γιουγκοσλαβίας όπως οι Αλβανοί του Κόσσοβο. Μιλούσαν σερβοκροατική γλώσσα, είχαν σλάβους προγόνους και μουσουλμανικό υπόβαθρο. Αυτό που εννοούσαν ήταν πως δεν μπορούσαν να περιγράψουν τους εαυτούς τους ούτε ως Σέρβους ούτε ως Κροάτες (παρόλο που είχαν κοινή με τους Σέρβους και τους Κροάτες γλώσσα), και

8. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ό.π.

9. Ernest Gellner, *Εθνη και Εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια.

10. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ό.π.

ο λόγος ήταν πως οι χαρακτηρισμοί αυτοί υπονοούσαν κάποιον ο οποίος υπήρξε είτε ορθόδοξος είτε καθολικός. Εξάλλου ο χαρακτηρισμός κάποιου ως Γιουγκοσλάβου ήταν υπερβολικά αφηρημένος, γενικόλογος και αναιμικός»¹¹.

Πέρα από τη σημασία που η θρησκεία έχει για τη συγκρότηση του έθνους ο ισχυρισμός ότι αυτή προσδιορίζει μια οποιαδήποτε εθνική ιδιαιτερότητα είναι εμφανώς άστοχος. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς την πληθώρα εθνικών κρατών που έχουν την ίδια ακριβώς επίσημη θρησκεία. Ειδικότερα ο επίσημος λόγος του ελληνικού κράτους θεωρεί την ορθοδοξία ως καθοριστικό στοιχείο της ελληνικής μοναδικότητας. Αυτό, όμως, δεν το εμπόδισε να έρθει σε εμπόλεμη σύγκρουση με το επίσης ορθόδοξο βουλγαρικό κράτος το 1913. Από την άλλη μεριά στη Γερμανία η συνύπαρξη καθολικών και προτεσταντών δεν αναιρεί την ύπαρξη μιας – κατασκευασμένης φυσικά – ενιαίας εθνικής γερμανικής ταυτότητας.

Η πληθυσμιακή ανακατανομή στο σύνολο της επικράτειας ενός κράτους αποτελεί έναν ακόμα παράγοντα που συμβάλλει σημαντικά στην «ομογενοποίηση» των υπήκοων. Η ανακατανομή αυτή έχει να κάνει κυρίως με τις ανταλλαγές πληθυσμών, την εγκατάσταση προσφύγων σε καθορισμένες από το κράτος περιοχές και τη συσώρευση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα, όπως προαναφέρθηκε. Μετά από το τέλος κάθε πολέμου και τη χάραξη νέων συνόρων, τα εθνικά κράτη συνηθίζουν να ανταλλάσουν πληθυσμιακές ομάδες με άλλες που θεωρούν ότι ανήκουν στο «δικό τους έθνος», διαθέτουν δηλαδή περισσότερα κοινά στοιχεία (π.χ. γλώσσα, θρησκεία) με την εκάστοτε «εθνική ταυτότητα» που προτίθεται να τους αποδώσει. Πρόκειται για πληθυσμιακές ομάδες που στέκεται δυνατόν να εκτοπιστούν από τη γη που έζησαν για γενιές ολόκληρες, αλλά που δε στάθηκε δυνατόν να εξαλειφθούν από προσώπου γης με στρατιωτικές επιχειρήσεις «εθνικής εκκαθάρισης». Η τακτική, επίσης, της εγκατάστασης προσφύγων, οι οποίοι είναι θύματα ανταλλαγής πληθυσμών (π.χ. μικρασιάτες) ή μετανάστες που επιστρέφουν στα εδάφη της μητροπολιτικής «πατρίδας» σε περιοχές όπου η «εθνική ταυτότητα» του ήδη υπάρχοντος πληθυσμού δεν είναι και η πιο επιθυμητή για το κράτος, αποτελεί σταθμό στην πληθυσμιακή κατανομή του ελλαδικού χώρου στον αιώνα μας.

11. Ernest Gellner, ό.π.

Χιλιάδες ποντίων και μικρασιατών εγκαταστάθηκαν στην περίοδο μεταξύ του Α΄ και του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου στη Μακεδονία, και ιδιαίτερα στη δυτική πλευρά της, που επιβίωναν έντονα ακόμη σλαβικά στοιχεία. Οι πρόσφυγες αυτοί πήραν τη θέση των μουσουλμανικών πληθυσμών της Μακεδονίας, οι οποίοι, με τη σειρά τους, σύμφωνα με τη συνθήκη ανταλλαγής πληθυσμών που συνομολογήθηκε μεταξύ του ελληνικού και του τουρκικού κράτους μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 αναγκάστηκαν να αναχωρήσουν μαζικά για την Τουρκία. Στο σημείο αυτό αξίζει να επιμεινουμε. Η εθνική ομοιογένεια και η ύπαρξη ελάχιστων «εθνικών μειονοτήτων» (με εξαίρεση την περίπτωση της Θράκης - Μακεδονίας), για την οποία τόσο υπερηφανεύεται το ελληνικό κράτος, δεν είναι μια διαχρονική ιστορική πραγματικότητα, αλλά μια πραγματικότητα των τελευταίων 70-80 χρόνων. Η «εθνική ομοιογένεια» τόσο του ελληνικού όσο και του τουρκικού κράτους κατασκευάστηκε στις πλάτες εκατομμυρίων ανθρώπων που υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες. Η τραγωδία του 1922 δεν έχει να κάνει μόνο με την καταστροφή του μικρασιατικού ελληνισμού αλλά και με το ξερίζωμα των μουσουλμάνων της βόρειας Ελλάδας. Είναι σαφές σε οποιονδήποτε θελήσει να μελετήσει την ιστορία του βαλκανικού χώρου πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ότι οι πληθυσμοί που ζούσαν εντός των σημερινών ορίων του ελληνικού (και βουλγαρικού και τουρκικού και κάθε βαλκανικού) κράτους δεν ήταν Έλληνες, Βούλγαροι ή Τούρκοι αλλά έγιναν τέτοιοι και μέσα από τη δράση των προαναφερθέντων παραγόντων όπως επίσης σε μεγάλο βαθμό και εξαιτίας της υποχρεωτικής βίαιης μετανάστευσης. Στην πληθυσμιακή πολυπερμία, όμως, του βαλκανικού χώρου θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Αρκεί εδώ να επισημάνουμε ότι και στη σημερινή εποχή το ελληνικό κράτος προωθεί την εγκατάσταση ρωσσοπόντιων προσφύγων στη Θράκη, με σκοπό να ανατρέψει την υπάρχουσα υπερίσχυση του εκεί μουσουλμανικού στοιχείου. Δεν έχει ασφαλώς σημασία αν οι περισσότεροι μουσουλμάνοι της Θράκης μιλούν πολύ καλύτερα τα ελληνικά από τους περισσότερους νεοεγκατεστημένους ρωσσοπόντιους. Σημασία έχει πως η «ελληνική εθνική ταυτότητα» που στηρίζεται στον ελληνισμό και στην ορθοδοξία εξωθεί τους αναφερόμενους μουσουλμάνους στην ταύτισή τους με την «τουρκική εθνική ταυτότητα», λόγω της θρησκείας, αρχικά, και της γλώσσας, στη συνέχεια.

Με την πάροδο των χρόνων η αναγκαστική συμβίωση και συγχώνευση των διαφοροποιημένων πολιτισμικών υποομάδων και ο σκόπιμος παραγκωνισμός των ανεπιθύμητων για την «ελληνική εθνική ταυτότητα» στοιχείων τους συνετέλεσε ώστε ο πληθυσμός του ελληνικού κράτους να αποκτήσει κοινές εμπειρίες, καταβολές και κώδικα συνεννόησης. Το κατασκεύασμα τόσο του «ελληνικού έθνους», όσο και της «κοινής ιστορικής συνέχειας» του χρειάστηκε – για να μπορέσει να στηριχθεί – τον ελληνισμό για τη σύνδεση με τη «λαμπρή Ελλάδα των κλασσικών χρόνων» (λαμβάνοντας από εκεί τη φυλή και τη γλώσσα) και την Ορθοδοξία για τη σύνδεση με τους αιώνες της βυζαντινής κυριαρχίας (λαμβάνοντας από εκεί τη φυλή και τη θρησκεία). Στο πνευματικό πεδίο το κατασκεύασμα αυτό εμπεδώθηκε με ιστορικά έργα όπως η *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, του Κ. Παπαρρηγόπουλου, η οποία γράφτηκε μεταξύ του 1860 - 1874. Ο τίτλος είναι ενδεικτικός της απόπειρας να διαμορφωθεί μια συνείδηση φυλετικής και πολιτισμικής συνέχειας από την αρχαία ως τη σύγχρονη Ελλάδα με ενδιάμεσο το Βυζάντιο. Το ιστορικό σχήμα του Παπαρρηγόπουλου και των ομοϊδεατών του μεταδόθηκε μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος (για το ρόλο του οποίου έχει γίνει αναφορά) και αποτέλεσε – και εξακολουθεί να αποτελεί – ένα βασικό στοιχείο της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

Το άτοπο της φυλετικής και πολιτισμικής συνέχειας αναδεικνύεται από την περιγραφή των πληθυσμιακών ανακατατάξεων του ελλαδικού χώρου στο επόμενο κεφάλαιο. Ο ανυπολόγιστος αριθμός Σλάβων και Αρβανιτών που εισήλθαν στον ελλαδικό χώρο αναιρεί οποιονδήποτε ισχυρισμό περί φυλετικής συνέχειας και καθαρότητας ή περί «ανάδελφου έθνους». Στο σημείο, όμως, αυτό χρειάζεται να επισημανθεί το εξής. Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι η ελληνική εθνική ταυτότητα και συνείδηση (όπως και κάθε αντίστοιχη ταυτότητα και συνείδηση) αποτελούν μια πραγματικότητα. Η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων αυτοπροσδιορίζεται χρησιμοποιώντας ανάλογες εθνικές κατηγορίες. Ωστόσο, κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι η ελληνική (και κάθε άλλη) εθνική ταυτότητα και συνείδηση ως κυρίαρχα στοιχεία καθορισμού του συλλογικού «είναι», δεν αποτελούν αυτόνομες οντότητες με διαχρονική παρουσία. Αντίθετα, είναι ιστορικές κατασκευές – γνώρισμα των τελευταίων αιώνων – οι οποίες δομούνται με τους τρόπους εκείνους που ατελώς περιγράφηκαν στο κεφάλαιο αυτό.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, η συγκρότηση των εθνών μέσω της πολιτισμικής ομογενοποίησης διαφοροποιημένων πολιτισμικά ομάδων είχε ως συνέπεια «το σημερινό ομογενοποιημένο και αφυδατωμένο από κουλτούρα κόσμο που δημιούργησε ο σύγχρονος καπιταλισμός».¹² Η αναφορά όμως στο σύγχρονο καπιταλισμό και στις συνέπειές του σε αυτό το επίπεδο δεν μπορεί να γίνει απλά και αόριστα στη βάση ενός κακού «βιομηχανικού πολιτισμού που οδηγεί τους περισσότερους πολιτισμούς στον σκουπιδοτενεκέ της ιστορίας», όπως ισχυρίζεται ο Gellner. Τα εθνικά κράτη σχηματίστηκαν και πάντα θα σχηματίζονται μετά από αδιάκοπους πολέμους, σφαγές και βίαιες εξαλείψεις πολιτισμικών ταυτοτήτων. Και όλα αυτά για τον οικονομικό και πολιτικό έλεγχο, μέσω του «εθνικού κράτους» όλο και μεγαλύτερης γεωγραφικής έκτασης από την απανταχού «ντόπια» αστική τάξη: «το 19ο αιώνα, προπαντός κατά το δεύτερο ήμισυ, κάθε ιδιοκτήτης κεφαλαίου, που ήταν έτοιμο να επενδυθεί, ανακάλυψε ότι υπήρχε μεταξύ των χρησιμο-ποιήσιμων αγροτών μια βάση που μιλούσε τη μητρική γλώσσα, που λάτρευε το θεό των πατέρων τους. Η θέρμη ενός τέτοιου εθνικιστή ήταν κυνική, με καταφανή τρόπο, επειδή ήταν ένας αγρότης χωρίς πλέον ρίζες είτε από την πλευρά του πατέρα είτε από την πλευρά της μητέρας. Αυτός έβρισκε τη δύναμή του στην αποταμίευση, προσευχόταν για τις επενδύσεις του και μιλούσε τη γλώσσα της λογιστικής. Αλλά είχε μάθει από τους Αμερικάνους και τους Γάλλους ότι, παρόλο που δεν θα μπορούσε να κινητοποιήσει του όμοιούς του ως πιστούς υπηρέτες, πελάτες ή καταναλωτές, μπορούσε να τους κινητοποιήσει ως Ιταλούς συντρόφους, Έλληνες ή Γερμανούς, ως πιστούς όμοιούς του καθολικούς, ορθόδοξους ή προτεστάντες. Οι γλώσσες, οι θρησκείες και τα έθιμα έγιναν υλικά ραφής για την κατασκευή των κρατών - εθνών.

Τα υλικά ραφής ήταν μέσα, όχι σκοποί. Ο σκοπός των εθνικών οντοτήτων δεν ήταν να αναπτύξουν τις γλώσσες, τις θρησκείες ή τα έθιμα, αλλά να αναπτύξουν την εθνική οικονομία, να μεταβάλλουν τους ανθρώπους της υπαίθρου σε εργάτες και στρατιώτες, τη γη σε ορυχεία και εργοστάσια, τα δυναστικά κράτη σε καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Χωρίς κεφάλαιο δεν μπορούσαν να υπάρξουν ούτε πολεμοφόδια, ούτε προμήθειες, ούτε εθνικός στρατός ούτε έθνος. Η αποταμίευση και οι επενδύσεις, οι μελέτες της

12. Μπούκτσιν Μάρεϊ, Κοινωνία και Φύση, τ. 5.

αγοράς, των εξόδων και των εσόδων, έμμονες ιδέες των προηγούμενων ρασιοναλιστικών μεσαίων τάξεων, κατέστησαν κυρίαρχες έμμονες ιδέες.

Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος σημάδεψε το τέλος της μιας από τις φάσεις της διαδικασίας εθνικοποίησης, φάση που ξεκίνησε με την αμερικάνικη και τη γαλλική επανάσταση, πραγματοποιημένες αυτές οι ίδιες αρκετό χρόνο μετά από τη δήλωση του Αγκιρέ και την εξέγερση των μεγάλων Ολλανδών. Οι συγκρουσιακές διεκδικήσεις μεταξύ των παλιών εθνών και αυτών που δημιουργήθηκαν πιο πρόσφατα υπήρξαν πράγματι η αιτία αυτού του πολέμου. Η Γερμανία, η Ιταλία, η Ιαπωνία, όπως η Ελλάδα, η Σερβία και η αποικιακή Λατινική Αμερική κατείχαν ήδη το μεγαλύτερο μέρος από τις ιδιότητες των εθνικιστών προκατόχων τους. Εξελίχθηκαν σε εθνικές αυτοκρατορίες, μοναρχίες ή δημοκρατίες και οι πιο ισχυρές σκόπευαν να διακοσμηθούν με την κυριότερη εν ελλείψει ιδιότητα: μια αποικιακή αυτοκρατορία. Κατά τη διάρκεια αυτού του πολέμου, όλα τα κινητοποιημένα τμήματα των δύο τελευταίων δυναστικών αυτοκρατοριών, της οθωμανικής αυτοκρατορίας και της αυτοκρατορίας των Αψβούργων, μεταμορφώθηκαν σε έθνη. Όταν οι αστικές τάξεις διαφορετικής γλώσσας και διαφορετικής θρησκείας, όπως η τουρκική και η αρμενική, διεκδίκησαν το ίδιο έδαφος, οι πιο αδύνατες υπέστησαν την ίδια μεταχείριση, όπως ακριβώς οι «αμερικάνοι» ινδιάνοι: δηλαδή εξοντώθηκαν. Η εθνική κυριαρχία και η γενοκτονία προήλθαν και εξακολουθούν να προέρχονται ακόμα η μία από την άλλη»¹³.

Ν.Γ., Φ.Κ., Σ.Κ.

13. Fr. Perlman, «Η συνεχιζόμενη γοητεία του εθνικισμού», από το βιβλίο *Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας, εθνικισμός και ταξική συνείδηση*, Επαναστατική Αυτοοργάνωση.

Guy Debord, Αντίληψ 1954

Β. Ο ελλαδικός χώρος και η συγκρότηση του ελληνικού έθνους - κράτους

«Η λέξη «Έλλην» δεν είχε μεγάλη διάδοση στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, ούτε και η λέξη «Γραικός». Οι κάτοικοι της Ελλάδας στις αρχές της σύγχρονης εποχής συνέχιζαν να αποκαλούν τους εαυτούς τους «Ρωμαίους» και τη γλώσσα τους «Ρωμαίικα». Το 18ο αιώνα η λέξη «Έλλην», υποδηλώνει στη λαϊκή γλώσσα έναν μυθικό λαό με τεράστιο παράστημα και υπερφυσικές δυνάμεις που υποτίθεται ότι είχε ζήσει στην Ελλάδα σε μακρινές εποχές. Όταν η λέξη άρχισε να χρησιμοποιείται ευρύτερα, την εποχή της Επανάστασης αναφερόταν μόνο στους πολεμιστές. Ο μεγάλος ηγέτης Κολοκοτρώνης προσφωνούσε πάντα τους άντρες του «Έλληνες». Το ίδιο έκαναν και άλλοι αρχηγοί. Μόνο αργότερα έμαθαν από τους λόγιους τα κατορθώματα των αρχαίων Ελλήνων και άρχισαν να θεωρούν όλους τους Έλληνες απογόνους των Ελλήνων της αρχαίας Ελλάδας»

D. Dauin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1989.

Ποτέ δεν πρόκειται δυστυχώς να γίνουν γνωστές όλες εκείνες οι πληθυσμιακές ανακατατάξεις που έγιναν στον ελλαδικό χώρο. Παρόλ' αυτά, πρωτού φτάσουμε στην εποχή της σύστασης του ελληνικού κράτους, θα ήταν χρήσιμη μια εντελώς επιφανειακή αναδρομή στον ελλαδικό χώρο των 3000 χρόνων που προηγήθηκαν.

Το ξεκίνημα μπορεί να γίνει από την περίοδο στην οποία αναφέρονται οι αρχαιότεροι ελληνικοί μύθοι, τη λεγόμενη μυκηναϊκή. Κατά την περίοδο αυτή αναπτύσσεται ένας όμοιος τρόπος γραφής (Γραμμική Β) – δείγματα του οποίου συναντάμε κυρίως στα μυκηναϊκά ανάκτορα – μια παρόμοια τεχνοτροπία όσον αφορά στο σχήμα και στη διακόσμηση κεραμικών αντικειμένων, ενώ σύμφωνα με το μύθο γίνονται και εκστρατείες στις οποίες συμμετέχουν ομάδες πολεμιστών από διάφορα μέρη του νοτιοελλαδικού χώρου και κάτω από την ηγεσία του ισχυρότερου βασιλιά. Αξίζει να αναφερθούμε στην εκστρατεία κατά της Τροίας, με αρχηγό το βασιλιά των

Μυκηνών Αγαμέμνονα, για τον έλεγχο των μεγάλης εμπορικής σημασίας ελλησπόντων στενών, καθώς και στην αργοναυτική εκστρατεία, με αρχηγό τον Ιάσωνα, για τον έλεγχο του χρυσού στα νότια παράλια του Εύξεινου Πόντου. Πρόκειται λοιπόν για τις πληθυσμιακές ομάδες ενός λαού, που ο Όμηρος τον αναφέρει ως Αχαιούς, Δαναούς ή Αργείους, οι οποίες διαμόρφωσαν έναν κοινό πολιτισμικό κώδικα, αυτόν που σήμερα λέγεται «μυκηναϊκή κοινή».

Προς το τέλος της χαλκοκρατίας (περίπου 1200-1100 π.Χ.), μεγάλες πληθυσμιακές μετακινήσεις με κατεύθυνση το νότο κυρίως της ελλαδικής χερσονήσου, επέφεραν ραγδαίες ανακατατάξεις. Με τη μείωση, όμως, των μετακινήσεων αυτών και τη συμβίωση προγενέστερων και νεότερων πληθυσμιακών ομάδων, άρχισε να σχηματίζεται πάλι μια κοινή κουλτούρα με κυρίαρχο χαρακτηριστικό την οργάνωση των τοπικών κοινωνιών σε πόλεις «αυτόνομες, αυτόδικες και αυτοτελείς», με ενιαία γλώσσα (που περιλαμβάνει διαλέκτους) και ενιαία «θρησκευτική λατρεία» το δωδεκάθεο (μαζί με τη λατρεία των κατά περιοχή θεοτήτων). Φορέας αυτής της σύνθεσης που περιλάμβανε «παλιά» και «νέα» στοιχεία υπήρξαν οι έλληνες των λεγόμενων αρχαϊκών, κλασσικών και ελληνιστικών χρόνων.

Μετά την περίοδο της ρωμαϊκής κυριαρχίας, που σήμανε και το τέλος του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, ακολούθησε ο μακραίωνος πρωταγωνιστικός ρόλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας για τον ελλαδικό χώρο και για όλη την ανατολική κυρίως λεκάνη της Μεσογείου. Με την επικράτηση του χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας της αυτοκρατορίας, η λέξη «έλληνας» απόκτησε την έννοια του ειδωλολάτρη. Αντιθέτως «οι βυζαντινοί δεν αποκαλούσαν τους εαυτούς τους παρά Ρωμαίους, και ο όρος βυζαντινός χρησιμοποιούταν εκείνη την εποχή από αρχαΐζοντες συγγραφείς αποκλειστικά και μόνο για τους κάτοικους της Κωνσταντινούπολης, που είχε κτισθεί στη θέση της αρχαίας πόλης του Βυζαντίου»¹⁴. Όπως προαναφέρθηκε άλλωστε, το στοιχείο πάνω στο οποίο βασίστηκε η κυρίαρχη ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας δεν ήταν το «έθνος» αλλά το χριστιανικό θρήσκευμα. Έτσι, λοιπόν, τα αρχαία ιερά λεηλατούνται, οι «ειδωλολάτρες» ιερείς αναγκάζονται, όπως γράφει ο Λιβάνιος, «να λιγήσουν ή να αποθάνουν» και «στο εξής ρωμαίος πολίτης είναι όποιος

14. Ελ. Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Ψυχογιός.

ασπάζεται την ορθόδοξη πίστη, που καθιερώθηκε από τις Οικουμενικές Συνόδους της Νίκαιας (325) και της Κωνσταντινούπολης (381). Ντόπιος ή ξένος, ευρωπαίος, ασιάτης ή αφρικανός... αρκεί να είναι χριστιανός για να καταλάβει οποιαδήποτε αυτοκρατορική διοικητική θέση, για να ανέβει ακόμα και στο θρόνο»¹⁵. Στηρίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τα ιδεολογικά θεμέλια της αυτοκρατορίας τους, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες θα χαρακτηρίσουν «δίκαιο και ευγενή τον πόλεμο που δεν χύνει χριστιανικό αίμα» (ρήση του εικονομάχου αυτοκράτορα Κωνσταντίνου).

Σημαντικό ρόλο στην τροποποίηση της κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας του Βυζαντίου έπαιξε η αποκοπή του από το δυτικό κόσμο: «καθώς ο χριστιανισμός δεν επαρκούσε για να απαλλάξει το Βυζάντιο από τους αντιπάλους του, και εφόσον η χριστιανική δύση συγκαταλεγόταν ανάμεσα σ' αυτούς, οι βυζαντινοί θα προσκολληθούν στην αρχαία ελληνική παράδοση, ως τους έδινε το δικαίωμα η ελληνοφωνία τους, και στην ορθοδοξία βέβαια, την ορθή πίστη που την απειλούσαν τώρα οι άπιστοι, οι Τούρκοι αυτή τη στιγμή, αλλά ταυτόχρονα και οι αιρετικοί και σχισματικοί, δηλαδή οι χριστιανοί της Δύσης»¹⁶. Συνεπώς, ο «βυζαντινός πατριωτισμός» – όπως και κάθε πατριωτισμός – «υπήρξε κατ' αρχήν ένα δημιουργημα διανοητικό, και Κωνσταντινουπολίτικο»¹⁷. Η σύνθεση του ελληνισμού και της ορθοδοξίας ως κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας θα καταφέρει να επιβληθεί αρκετούς αιώνες αργότερα, μέσα από τη σύσταση του ελληνικού έθνους-κράτους.

Παρόλ' αυτά, διάφορες πληθυσμιακές ομάδες των βυζαντινών επαρχιών δεν έπεφταν στην παγίδα του θρησκευτικού φανατισμού. Έτσι, πληθυσμοί με διαφορετικές πεποιθήσεις πολλές φορές συνεργάζονταν. Παράδειγμα μιας τέτοιας ενεργούς συνεργασίας αποτελεί η βοήθεια που πρόσφερε ο βυζαντινός πληθυσμός της περιοχής της Σμύρνης στον τούρκο εμίρη Τζαχά «να κατασκευάσει το στόλο με τον οποίο λεηλάτησε τα νησιά και τις ακτές του Αιγαίου και απείλησε και την ίδια την Κωνσταντινούπολη»¹⁸. Άλλο παράδειγμα αποτελεί η άρνηση των βυζαντινών πληθυσμών της περιοχής της λίμνης Πουσγκουζέ στη Φρυγία να συμμαχήσουν με τον αυτοκράτορα

15. Στο ίδιο.

16. Στο ίδιο.

17. Στο ίδιο.

18. Στο ίδιο.

Ιωάννη Κομνηνό για να ανακτήσει εκείνος τη Μικρά Ασία από τους Τούρκους. Ακόμα, στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης που οδήγησε στην άλωσή της συμμετείχαν στο πλευρό του βυζαντινού στρατού Τούρκοι μισθοφόροι και, σύμφωνα με τον Λεονάρδο το Χίο, Έλληνες στον οθωμανικό στρατό.

Η αρχή της περιόδου της τουρκοκρατίας δεν αποτελεί παρά τη σταδιακή, αρχικά, και τελική, στην συνέχεια, επικράτηση / επικάθηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βυζαντινή. Τα διευρυμένα όρια και των δύο αυτών αυτοκρατοριών, καθώς και η ήπια πολιτική που – αναγκάστηκαν και – ακολούθησαν απέναντι σε επιδρομές ήταν οι δύο βασικές αιτίες των αδιάκοπων πληθυσμιακών μετακινήσεων, σε μερικές από τις οποίες θα κάνουμε μια στοιχειώδη αναφορά.

Σημαντικός παράγοντας στην πληθυσμιακή ανακατανομή του ελλαδικού χώρου των βυζαντινών χρόνων ήταν η κάθοδος διάφορων σλαβικών φύλων, που ξεκίνησε στα τέλη του δού μ.Χ. αιώνα. Σλαβικά φύλα εγκαταστάθηκαν σε πολλές περιοχές της ελλαδικής χερσονήσου μόνιμα: «Βελεγεζίτες στη Θεσσαλία, Σαγουδάτοι και Δρουγουβίτες στη δυτική Μακεδονία, Ρυγχίνοι στη βόρεια Χαλκιδική, Στρυμωνίτες στην περιοχή του ομώνυμου ποταμού, Μιληγγοί στη μεσσηνιακή Μάνη, Εζερίτες στη λακωνική, σλαβικά φύλα, τέλος, των οποίων δεν γνωρίζουμε τα ονόματα, στην Αχαΐα και στη δυτική Αρκαδία.»¹⁹ Η συμβίωση των νεοφερμένων σλαβικών πληθυσμών με τους προγενέστερους πληθυσμούς χαρακτηρίζεται από ιστορικούς της εποχής (π.χ. Ι. Καμινιάτης) ως ειρηνική («θαυμάσια ειρήνη»), ενώ, σύμφωνα με κατάλογο που συνέταξε ο Max Vasmer, τα σλαβικά τοπωνύμια στον ελλαδικό χώρο ανέρχονται σε 2.123 και συναντώνται έως και στην Κρήτη. Η αδυναμία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, από τη μία πλευρά, να τονώσει πληθυσμιακά και, επομένως, οικονομικά τις αποδεκατισμένες ελλαδικές περιοχές, της υπαγόρευσε να ακολουθήσει μια πολιτική συγχώνευσης και όχι διωγμού των σλάβων. Οι παράγοντες που θα συμβάλουν στη συγχώνευση αυτή είναι η οικονομική ταύτιση με το γηγενές στοιχείο, η ένταξη στη βυζαντινή διοικητική ιεραρχία, η ένταξη μέρους αυτών στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και γενικότερα η πολιτισμική τους αφομοίωση (θρησκεία, γλώσσα). Χαρακτηριστικό παράδειγμα προς την

19. Φ. Μαλιγκούδης, *Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα, Βάνιας*.

κατεύθυνση της θρησκευτικής τους αφομοίωσης είναι η ίδρυση και επανίδρυση επισκοπών σε περιοχές που κατοικήθηκαν από σλάβους: η ίδρυση της επισκοπής Αμφίπολης, που «απέβλεπε προφανώς στην ενίσχυση της βυζαντινής παρουσίας απέναντι στους σλάβους Στρυμωνίτες», η επανίδρυση της επισκοπής των Στόβων, για την υποστήριξη σ' αυτήν την περιοχή της πολιτικής του Βυζαντίου απέναντι στους Δρουγουβίτες και τα άλλα σλαβικά φύλα της περιοχής και ίσως ακόμη για μια πρώτη προσπάθεια εκχριστιανισμού τους, η ίδρυση των επισκοπών Δρουγουβιτίας και Σμολενών «για να έχουν στη δικαιοδοσία τους τα ομώνυμα σλαβικά φύλα», η ίδρυση νέων επισκοπών στην Πελοπόννησο, κ.λπ.²⁰ Έτσι, ως το 15ο αιώνα θεωρείται πως οι σλάβοι του ελλαδικού χώρου είχαν χάσει την πολιτισμική τους ταυτότητα, αποτελώντας πλέον τμήματα του ντόπιου ελληνικού πληθυσμού.

Άλλη τακτική της Βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν οι βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών, όπως αυτή μιας σλαβικής πληθυσμιακής ομάδας που μεταφέρθηκε από τον ελλαδικό χώρο στη Μικρά Ασία, επειδή μ' αυτόν τον τρόπο «η βυζαντινή εξουσία επιτύγχανε δύο πράγματα: από τη μία αποδυνάμωνε αριθμητικά το σλαβικό στοιχείο του ελλαδικού χώρου και από την άλλη διευκόλυνε το έργο της αφομοίωσής τους, καθώς οι σλάβοι που μεταφέρθηκαν στη Μ. Ασία βρέθηκαν ανάμεσα σ' έναν ακμαίο και πολυάριθμο ελληνικό πληθυσμό»²¹. Αναγκαστικές πληθυσμιακές μεταφορές από τις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας στη δύση (Θράκη και αλλού), αυτή τη φορά, εφάρμοσαν και οι αυτοκράτορες Τιβέριος (578-582) και Μαυρίκιος (582-602).

Με την πτώση της βυζαντινής κυριαρχίας, οι βίαιοι εκχριστιανισμοί αντικαθίστανται από τους βίαιους εξισλαμισμούς που ασκεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ως παραδείγματα ομαδικών εξισλαμισμών μπορούν να θεωρηθούν εκείνοι της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης, ο ομαδικός εξισλαμισμός πολλών Ελλήνων, Αλβανών και Σλάβων χριστιανών το 1582, με την ευκαιρία των γιορτών για την περιτομή του διαδόχου Μωάμεθ, καθώς και εκείνοι στη βόρεια Ήπειρο, το 1860, και στη Μακεδονία το 16ο αιώνα. Εκτός αυτών, οι αρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βασιζόμενες

20. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Σλαβικές Εγκαταστάσεις στη Μεσαιωνική Ελλάδα*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν.

21. Στο ίδιο.

στο ρητό του κορανίου ότι «όλα τα παιδιά από τη γέννησή τους έχουν ροπή προς τον ισλαμισμό», εφάρμοσαν το μέτρο του παιδομαζώματος, το οποίο καταργήθηκε στα τέλη του 17ου αιώνα, αλλά αναφέρεται για τελευταία φορά το 1705 στη Νάουσα.

Η τακτική της αναγκαστικής μετακίνησης πληθυσμών αποτέλεσε χαρακτηριστικό και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: στα τέλη του 14ου αιώνα, όταν δηλαδή οι τούρκοι πάτησαν οριστικά πόδι στη Θεσσαλία, το ανατολικό της τμήμα ήταν έρημο, το δε δυτικό πεδινό αραιο-κατοικημένο. Σε αυτές τις περιοχές εγκαταστάθηκαν αρκετοί Τούρκοι έποικοι. Χαρακτηριστικό γεγονός αποτελεί ότι μέχρι την προσχώρηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος, το 1881, η συντριπτική πλειονότητα των κατοίκων της Λάρισας ήταν Τούρκοι, ενώ και στα Τρίκαλα υπερτερούσε το μουσουλμανικό στοιχείο. Ακόμη, κατά τα τέλη του 16ου αιώνα, οι σουλτάνοι ανασυνοικίζουν έρημα αλλά κατοικήσιμα νησιά του Αιγαίου ή ενισχύουν τον αραιό παλαιό πληθυσμό τους με νέους εποίκους, Αλβανούς κατά βάση, για τον αποτελεσματικότερο έλεγχο των περιοχών αυτών.

Πέρα, όμως, από αυτά τα ενδεικτικά παραδείγματα για τον ελλαδικό χώρο, αξίζει να αναφερθεί η αναγκαστική μετακίνηση υπόδουλων χριστιανικών πληθυσμών, κυρίως από τη Βουλγαρία και τη Σερβία, στη Θράκη και στη Μικρά Ασία, το 15ο αιώνα. Στα εγκαταλελειμμένα χωριά των χριστιανικών πληθυσμών, οι οθωμανικές αρχές εγκατέστησαν τούρκους χωρικούς. Έτσι, «το δημογραφικό αυτό μέτρο, που εφαρμόστηκε ιδιαίτερα στους πρώτους αιώνες σε μεγάλη έκταση, θα προκαλέσει εθνολογική αλλοίωση στους πληθυσμούς των Βαλκανίων, που οι συνέπειές της είναι φανερές ως τις μέρες μας»²².

Εκτός από τις βίαιες μετακινήσεις έγιναν και άλλες, «ειρηνικές», μέσα στα όρια πάντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παρατηρείται λοιπόν το φαινόμενο της καθόδου βούλγαρων εργατών στη Μακεδονία, με αποτέλεσμα την ενίσχυση των υπολειμμάτων των προγενέστερων σλαβικών εποίκισμών. Το ίδιο φαινόμενο θα παρατηρηθεί και στις Κυκλάδες, όπου, σύμφωνα ακόμα και με τον υπερπατριώτη Βακαλόπουλο, «Δυτικοευρωπαίοι πειρατές και έμποροι ενίσχυσαν το παλαιό φράγκικο στοιχείο». Η νέα αυτή διείδυση σλάβων, κυρίως βουλγάρων, στις βορειοελλαδικές περιοχές, δεν

22. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί λαοί*, Βάνιας

παίρνει βέβαια την έκταση της παλιάς σλαβικής καθόδου, αλλά, όμως, τονώνει και αναζωογονεί τα παλιά γλωσσικά ή και εποικιστικά κατάλοιπα ή και δημιουργεί νέα. Παράλληλα, ελλαδικοί πληθυσμοί εγκαθίστανται στις περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας, της Βουλγαρίας και των παραδουνάβιων χωρών.

Κάθοδος αλβανικών φύλων στην ελλαδική χερσόνησο παρατηρείται για πρώτη φορά το 12ο αιώνα. Τα φύλα αυτά εγκαταστάθηκαν σταδιακά στη Βοιωτία, στην Αττική (Μεσόγεια), στην Πελοπόννησο και σε νησιά.²³

Οι Βλάχοι αποτελούσαν πληθυσμιακές ομάδες εξελληνισμένων Αρουμάνων. Η αρουμανική διάλεκτος προερχόταν από τα λατινικά. Αμέτρητες είναι οι μαρτυρίες των ξένων κυρίως περιηγητών στην Ελλάδα, κατά το 19ο αιώνα, που θεωρούν διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες τους βλάχους από τους έλληνες. Για παράδειγμα, ο Φρ. Λένορμαν, που επισκέφθηκε την Ελλάδα κατά τα μέσα του περασμένου αιώνα, αναφέρει τα εξής: «οι Vlakón (Βλάχοι), ... όμοιοι με ζαρκάδια στη γρηγοράδα τους στο τρέξιμο, κατεβαίνουν από τα βουνά στις χώρες των Ελλήνων για να ληλατήσουν και να λαφυραγωγήσουν». Με τον καιρό, ο όρος «Βλάχος» άρχισε να έχει μια πιο γενικευμένη χρήση περιλαμβάνοντας όλες τις ομάδες των ορεισίβιων βοσκών. Με τη διάλυση των τσελιγκάτων, την εξαφάνιση του νομαδικού τρόπου ζωής και την επιβαλλόμενη μόνιμη εγκατάστασή τους σε συγκεκριμένες περιοχές, όπως προαναφέρθηκε, οι βλάχικες πληθυσμιακές ομάδες άρχισαν να συγχωνεύονται με τον υπόλοιπο πληθυσμό, «φροντίζοντας» το ελληνικό κράτος να τους ξυπνήσει μέσα τους την ανύπαρκτη ελληνική εθνική συνείδηση.²⁴

23. Η περίπτωση των Αρβανιτών ξεσκεπάζει ολότελα τον τραγελαφικά πλαστό χαρακτήρα της έννοιας της «εθνικής ταυτότητας». Μέχρι και πριν από λίγες δεκαετίες οι αρβανίτες δεν θεωρούνταν έλληνες από την επίσημη κρατική πολιτική. Με την πάροδο του χρόνου, όμως, η επίσημη κρατική πολιτική αναγκάστηκε να αλλάξει τακτική ανακαλύπτοντας την «ελληνικότητα» και στους αρβανίτες, αφού αυτοί αποτελούσαν ένα αξιοσήμαντο τμήμα του πληθυσμού. Εντομεταξύ, η γελοιότητα της διαμάχης περί της «ελληνικότητας» ή όχι των αρβανιτών συνεχίζεται ακόμη και ανάμεσα στους ακροδεξιούς κύκλους του «Στόχου» και της «Χρυσής Αυγής», όπου οι πρώτοι δεν θεωρούν τους αρβανίτες έλληνες, σε αντίθεση με τους δεύτερους που καταλήγουν να στηρίζουν την «ελληνικότητα» των αρβανιτών λέγοντας πως αν οι αρβανίτες δεν ήταν έλληνες, τότε και το ένα τρίτο του σύγχρονου «ελληνικού έθνους» δεν θα ήταν «ελληνικό»! Πλήρης σύγχυση δηλαδή...

24. Το πως ένα εθνικό κράτος παίρνει πίσω την «εθνική ταυτότητα» που κάποτε είχε δώσει σε μια πολιτισμική ομάδα – και αντίστροφα – φαίνεται ξεκάθαρα και στην περίπτωση

Οι τελευταίες δεκαετίες της παρηκμασμένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βρήκανε στη βαλκανική χερσόνησο ένα πληθυσμιακό αμάλγαμα και μια «θαυμαστή πνευματική συμβίωση», η οποία «θα σταματήσει μόνο το 19ο αιώνα με την ανάπτυξη του εθνικισμού και τη δημιουργία των εθνικών κρατών»²⁵. Σε όλα τα αστικά κέντρα και στην ύπαιθρο, από τα νησιά του Αιγαίου έως και τις παραδουνάβιες περιοχές, συνυπήρχαν δύο ή και περισσότερες πολιτισμικές ομάδες. Αυτή η πολυπολιτισμικότητα, η ύπαρξη δηλαδή πληθυσμών από διαφορετικούς λαούς στην ίδια γεωγραφική περιοχή, παρατηρείται έντονη και μετά το σχηματισμό των βαλκανικών εθνικών κρατών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδίδει την κατάσταση η οποία επικρατούσε είναι το περιστατικό που καταγράφει και ο Ι. Κορδάτος στο βιβλίο του *Ιστορία του Αγροτικού Κινήματος στην Ελλάδα*: «Στα 1834 το χινόπωρο ο Σουλτάνος Εϊχτάλ (σ.τ.σ.: ο Εϊχτάλ ήρθε να αναλάβει ανώτερη θέση στο υπουργείο εσωτερικών) επισκέφτηκε την αν. Ελλάδα και σημειώνει τις εντυπώσεις του, που θαρρείς είναι μικρές φωτογραφικές πλάκες. Βρίσκει στα περισσότερα χωριά Αρβανίτες και στα βουνά Βλάχους τσοπαναραίους. Μάλιστα στη Θήβα, ο έπαρχος Οικονομίδης δεν μπορεί να διοικήσει την επαρχία του γιατί όλα τα γύρω χωριά δεν ξέρουν ρωμείκα παρά μόνο αρβανίτικα.»

Η πολυπολιτισμικότητα λοιπόν που επικρατούσε στις περιοχές της

των βλάχων. Ενώ το ελληνικό κράτος προσπαθούσε να κάνει τους βλάχους «έλληνες», επιβάλλοντάς τους να μιλούν την ελληνική γλώσσα και να ζουν με βάση τις νομικές και οικονομικές επιταγές του, όταν κάποιοι βλάχοι ληστές σκότωσαν κάποιους ευρωπαίους ταξιδιώτες στο Δήλεσι το 1870, για να μην προσβληθεί η «εθνική τιμή», οι πολιτικοί της εποχής έφτασαν να αρνούνται ότι οι ορεισίβιοι βοσκοί ανήκαν στο έθνος, βεβαιώνοντας ότι οι δράστες των εγκλημάτων, Σαρακατσάνοι και Αρβανιτόβλαχοι, «δεν ήταν Έλληνες» (Στ. Δαμιανάκος, *Παράδοση Ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Εκδ. Πλέθρον, 1987).

Η περίπτωση των μουσουλμάνων της Θράκης αποτελεί άλλη μια περίπτωση κατά την οποία το ελληνικό κράτος ανακάλυψε, τα τελευταία πέντε χρόνια περίπου, ότι η εθνική τους ταυτότητα είναι ελληνική, παρόλο που τόσες και τόσες δεκαετίες τους αντιμετώπιζε συνολικά σαν Τούρκους. Αυτή η αλλαγή πολιτικής του ελληνικού κράτους απέναντι στη μουσουλμανική κοινότητα έχει να κάνει με την εγκατάλειψη της τακτικής γκετοποίησης τους και την υιοθέτηση μιας τακτικής όπου επιχειρείται η συγχώνευσή της με τον υπόλοιπο «ελληνικό» πληθυσμό.

25. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ό.π.

βαλκανικής χερσονήσου²⁶ με αρκετά έντονο τρόπο μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους οδήγησε αρκετούς ανθρώπους να υποστηρίξουν την ιδέα της βαλκανικής ομοσπονδίας. Πιο συγκεκριμένα, γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1860-70 ιδρύθηκε η εταιρία της «Δημοκρατικής Ανατολικής Ομοσπονδίας», που πιθανότατα αποτελούσε και την «πρώτη δημόσια συλλογική προσπάθεια υποστήριξης των ιδεών του Ρήγα Φεραίου στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα».²⁷ Η ίδρυση αυτής της εταιρίας συνέβη σε μια δεκαετία όπου «ενώ είχαν ουσιαστικά ατονήσει οι προσπάθειες της βαλκανικής συνεννόησης σε επίπεδο κυβερνήσεων, η ιδέα της βαλκανικής ομοσπονδίας προβαλλόταν έντονα από κύκλους δημοκρατικών και σοσιαλιστών στη Σερβία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία».²⁸ Το 1875 η «Δημοκρατική Ανατολική Ομοσπονδία», σε προκήρυξή της, απευθύνει στους βαλκάνιους το εξής κάλεσμα: «Έλληνες, Αλβανοί, Σέρβοι, Ρουμάνοι, Βούλγαροι, φυλαί ελληνικά, σλαβικά, ταταρικά, όσαι κατοικείτε τας ευρείας χώρας, τας περιλαμβανομένας μεταξύ των τριών θαλασσών του Ευξείνου, της Μεσογείου και της Αδριατικής και εκτεινομένας από των Άλπεων και των Καρπαθίων μέχρι της Κρήτης και της Κύπρου, ενωθήτε!(...) υπό την σημαίαν της ελευθερίας ανιδρύσατε δημοκρατικήν ομοσπονδίαν, ήτις και μόνη δύναται να εξασφαλίση το μέλλον της ανατολής».

Μια άλλη εταιρία που ιδρύθηκε στην Ελλάδα με παρόμοιο προσανατολισμό, το 1882, ήταν η «Ανατολική Ομοσπονδία». Η εταιρία αυτή, καθαρά ελληνοκεντρική, σε αντίθεση με το διαβαλκανικό χαρακτήρα της Δ.Α.Ο., δημοσίευσε δύο χρόνια αργότερα τις προτάσεις της στην εφημερίδα που εξέδιδε: «Ελλάδα, Σερβία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Μαυροβούνιο και – απαραίτητη προϋπόθεση για την ένωση της Ανατολής – ελεύθερη Αλβανία και ελεύθερη Μακεδονία.». Πρέπει να σημειωθεί ότι

26. Αξίζει να αναφερθεί εδώ η περίπτωση της πολυπόθητης, απ' όλους τους στρατούς των Βαλκανικών πολέμων, Θεσσαλονίκης που, στις αρχές του αιώνα μας, έχοντας για πληθυσμό της 50% εβραίους, 23% έλληνες, 22% μουσουλμάνους, 3% σλαβόφωνους και εξαρχικούς και 2% φραγκολεβαντινούς και διάφορους άλλους, «αποτελούσε το σταυροδρόμι των Οσμανλίδων της ανατολής, των Ισπανοεβραίων και Φράγκων της δύσης, των Σλάβων του Βορρά και των Ελλήνων της Βαλκανικής Χερσονήσου» (Γ. Μέγα, *Οι Βαρκάρηδες της Θεσσαλονίκης*, Τροχαλία).

27. Ε. Σταυροπούλου, *Η Ελλάδα και η «Ανατολική Ομοσπονδία»*. Οι περιπέτειες ενός οράματος το 19ο αιώνα, Ουτοπία, τ. 3.

28. Στο ίδιο.

η πρόταση για αυτόνομη Μακεδονία στα πλαίσια μιας ευρύτερης ένωσης των βαλκανικών κρατών είχε αρκετούς υποστηρικτές εκείνη την εποχή, ακριβώς γιατί έλυνε το πρόβλημα σε ποιόν θα δοθεί το «μήλον της έριδος»²⁹.

Πέρα, όμως, από τους αδύναμους φορείς της ιδέας της βαλκανικής ομοσπονδίας, είναι σημαντικό να γίνει αναφορά στις κοινωνικές ομάδες που εισήγαγαν την ιδέα του διαμελισμού της βαλκανικής χερσονήσου σε εθνικά κράτη. Το συμπέρασμα που αμέσως προκύπτει σε σχέση με το ζήτημα αυτό είναι ότι οι ομάδες που πρωτοστάτησαν για τη δημιουργία αυτής της κατάστασης στα Βαλκάνια δεν είναι άλλες από τις πνευματικές και οικονομικές ελίτ της κάθε πολιτισμικής ομάδας που βρισκόταν περισσότερο ή λιγότερο διασκορπισμένη σ' αυτά. Ειδικότερα, εκείνοι που προώθησαν την ιδέα ενός ελληνορθόδοξου κράτους, στο νότιο άκρο των Βαλκανίων, ήταν οι έμποροι των ελληνικών παροικιών των παραδουνάβιων περιοχών, που έλεγχαν σύμφωνα με τον Ν. Σβορώνο, στα τέλη του 18ου αιώνα, τα τρία τέταρτα του εμπορίου της ανατολής.

Στην περίπτωση της Σερβίας, «μεγάλη υπήρξε η συμβολή των Σέρβων της διασποράς», ενώ οι λόγιοι και οι επιστήμονες «συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης»³⁰.

Σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι λόγιοι και στην περίπτωση της Σλοβενίας, όπου η εθνική αφύπνιση «ξεκίνησε από την ιθύνουσα πνευματική τάξη και δεν είχε, όπως στη Σερβία, πλατιά διάδοση στο λαό»³¹.

Όσον αφορά στην περίπτωση της Αλβανίας, «η διαμόρφωση της εθνικής συνειδήσεως δεν θα συντελεστή μέσα στην Αλβανία, αλλά στις αλβανικές αποικίες της Ν. Ιταλίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας, Αιγύπτου, Κωνσταντινουπόλεως και Αμερικής και από κει θα επηρεάσει τους Αλβανούς της μητροπόλεως»³².

Το ζήτημα, τέλος, της συγκρότησης του βουλγαρικού έθνους - κράτους προέκυψε, όπως προαναφέρθηκε, από μια διένεξη των πνευματικών - θρησκευτικών ελίτ της βουλγαρικής περιοχής και του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης και κατόπιν αναδείχθηκε σε ζήτημα «εθνικό».

29. Στο ίδιο.

30. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ό.π.

31. Στο ίδιο.

32. Στο ίδιο.

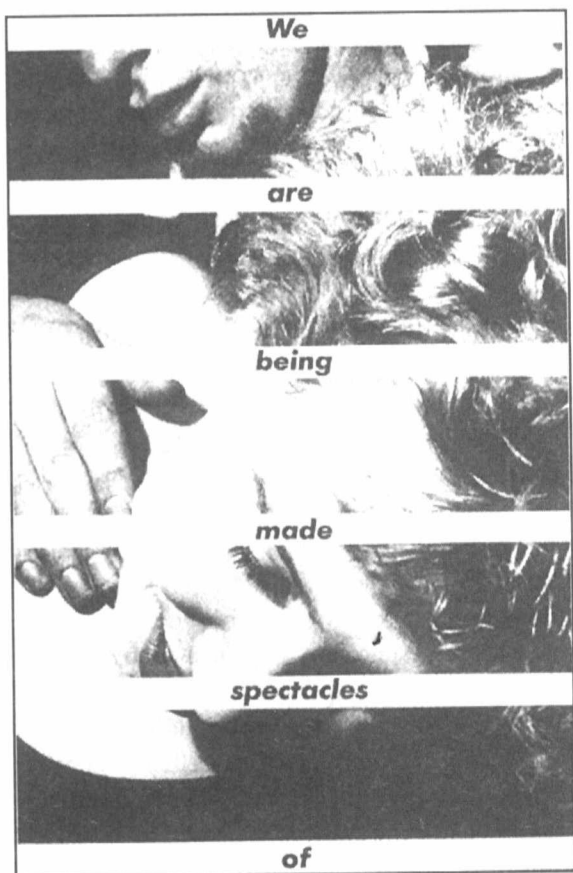
Αξίζει, όμως, στο συγκεκριμένο σημείο να γίνει μια αναφορά στις κινήσεις τακτικής των μεγάλων δυνάμεων της εποχής απέναντι στην προοπτική του διαμελισμού των βαλκανίων σε εθνικά κράτη. Αναλυτικότερα, «το Συνέδριο του Βερολίνου, που συγκλήθηκε υπό την προεδρία του Βίσμαρκ (13 Ιουνίου - 13 Ιουλίου 1878) μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων και της Τουρκίας έδωσε προσωρινή λύση στο Ανατολικό Ζήτημα και ρύθμισε το θέμα του νέου Βουλγαρικού κράτους. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα βαλκανικά κράτη δεν έλαβαν μέρος σ' αυτό το Συνέδριο, όπου κρινόταν η τύχη τους. Οι μεγάλες δυνάμεις χάραξαν «κεκλεισμένων» των θυρών, το χάρτη της χερσονήσου».³³ Έτσι, λοιπόν, η συνθήκη του Βερολίνου θα αποτελέσει «σταθμό στην απελευθέρωση της χερσονήσου από τον τουρκικό ζυγό, γιατί σήμανε την οπισθοχώρηση των Τούρκων από την Ευρώπη και αναγνώρισε την ανεξαρτησία των βαλκανικών λαών, που με τους απελευθερωτικούς τους αγώνες είχαν ήδη προχωρήσει στη διαδικασία για τη δημιουργία ελεύθερων εθνικών κρατών. Σ' αυτή τη διαδικασία πρωτοστάτησε η αστική τάξη και η πνευματική ηγεσία. Το βαλκανικό πρόβλημα θα λυθεί με τους βαλκανικούς πολέμους και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο».³⁴

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι η συγκρότηση των βαλκανικών εθνικών κρατών δεν ήταν το αποτέλεσμα της εκδήλωσης κάποιων εσωτερων και αυθύπαρκτων «εθνικών» συναισθημάτων των λαών της περιοχής, όπως θεωρεί το σύνολο των οπαδών του εθνικισμού, αλλά αποτέλεσμα συγκεκριμένων, σε κάθε περίπτωση, πολιτικών συσχετισμών μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων αυτής της περιόδου, της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των βαλκανικών αστικών ομάδων που έθεταν τον εαυτό τους στη θέση της άρχουσας τάξης εντός ενός εθνικού κράτους που έπρεπε να συγκροτηθεί. Ας μην ξεχνάμε ότι η μορφή του σύγχρονου ελληνικού κράτους δεν στηρίχθηκε στην εθελούσια ένταξη (σ' αυτό) πληθυσμιακών ομάδων που δήλωναν ελληνικές, αλλά στα πρωτόκολλα του Λονδίνου, στη Συνθήκη των Σεβρών, στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου και σε τόσες άλλες συμφωνίες που έκλειναν στα τραπέζια των εκάστοτε Μεγάλων Δυνάμεων δίχως τη συγκατάθεση εκείνων που απ' αυτές καθορίζονταν άμεσα η ζωή τους.

Φ.Κ.

33. Στο ίδιο.

34. Στο ίδιο.

Barbara Kruger, χωρίς τίτλο, 1981-83

Γ. Εθνικοαπελευθερωτικά μέτωπα και μαρξισμός-λενινισμός

*«Στην εποχή του αποχαλινωμένου ιμπεριαλισμού δεν μπορεί
πια να υπάρξουν κανενός είδους εθνικοί πόλεμοι.»*

Ρ. ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ

Η σύνδεση πολλών εθνικοαπελευθερωτικών μετώπων με τις μαρξιστικές - λενινιστικές αρχές, σ' ένα ιδεολογικό επίπεδο χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς, όχι μόνο επειδή στάθηκε συναίτια του περαιτέρω κατακερματισμού του πλανήτη σε εθνικά κράτη, αλλά κι επειδή υπήρξε καθοριστική για την ιστορική εξέλιξη του παγκόσμιου επαναστατικού κινήματος.

Η στάση του ΚΚΕ, που είχε υπό την καθοδήγησή του τη μαζικότητα οργάνωση του ΕΑΜ, καθώς και τον ΕΛΑΣ, κατά τη διάρκεια της γερμανοϊταλικής κατοχής του Βασιλείου της Ελλάδας, είναι χαρακτηριστική για όλα τα σταλινικά ή σταλινίζοντα κόμματα που στηρίζονταν στις μαρξιστικές - λενινιστικές αρχές. Εκείνο που κατάφεραν τα ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ ήταν να οδηγήσουν το αριστερό λαϊκό κίνημα της εποχής σ' έναν αιματηρό αγώνα για την επίτευξη της «εθνικής ανεξαρτησίας», για την επανασυγκρότηση δηλαδή ενός εθνικού κράτους, ελεγχόμενου από μια εγκαθιδρυόμενη προλεταριακή δικτατορία και προστατευόμενου από τη σταλινική Σοβιετική Ένωση. Ο τελικός αυτός σκοπός δεν επιτεύχθηκε, γιατί «η Ελλάδα έπεσε στο μερτικό της Αγγλίας»³⁵, μένοντας κατ' αυτόν τον τρόπο εκτός του λεγόμενου ανατολικού μπλοκ.

Εκείνο που έχει σημασία σ' αυτό το ζήτημα είναι τα συγκεκριμένα ιδεολογικά στοιχεία – απόρροιες των μαρξιστικών-λενινιστικών αντιλήψεων που οδήγησαν πολλές φορές τους απανταχού προλετάριους στην αλληλοσφαγή τους, με τραγικότερη ίσως την περίπτωση εκείνη της Β' Διεθνούς «να βουλιάξει στον πιο χυδαίο σωβινισμό και να οδηγεί το

35. Α. Στίνα, *ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΟΠΛΑ*, Διεθνής Βιβλιοθήκη.

προλεταριάτο στη σφαγή στο όνομα της υπεράσπισης της «αστικής πατρίδας».³⁶

Οι διατυπώσεις των αντιλήψεων γύρω από το ζήτημα του έθνους, όχι μόνο των μεταγενέστερων θεωρητικών εκφραστών του μαρξισμού-λενινισμού αλλά και των ίδιων των θεμελιωτών του, χαρακτηρίζονται από αρκετή αντιφατικότητα και σύγχυση. Ενώ από τη μία μεριά διατυπώνουν την άποψη ότι ο χωρισμός της ανθρωπότητας σε έθνη δεν αποτελεί κατάσταση φυσική, αλλά προϊόν δεδομένων ιστορικών συνθηκών, από την άλλη υποστηρίζουν εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες που στοχεύουν στη συγκρότηση εθνικών κρατών κάτω από μια αντιιμπεριαλιστική οπτική, αδυνατώντας: α) να κατανοήσουν ότι οποιοδήποτε (εθνικό) κράτος που υπάρχει στον καπιταλιστικό κόσμο των εθνικών κρατών δεν μπορεί παρά να υπαχθεί στα ιμπεριαλιστικά παιχνίδια που παίζονται στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης αγοράς³⁷, και β) να διανοηθούν ότι ένα κομμάτι της ανθρωπότητας μπορεί να κινηθεί προς μια ελευθεριακή κοινωνική οργάνωση δίχως να περάσει το βιομηχανικά ανεπτυγμένο στάδιο του καπιταλισμού.

Πιο συγκεκριμένα, «ο Μαρξ και ο Ένγκελς υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό [την επέκταση του καπιταλισμού και την προλεταριοποίηση της προβιομηχανικής αγροτιάς και των βιοτεχνών], καθώς και τη συγκρότηση μεγάλων συγκεντρωτικών εθνικών κρατών όπου θα μπορούσαν να ανθίσουν οικονομίες της αγοράς. Θεωρούν τις εξελίξεις αυτές, όχι μόνο επιθυμητές, επειδή ενθάρρυναν την οικονομική ανάπτυξη, αλλά και αναντικατάστατες στη δημιουργία των προϋποθέσεων για το σοσιαλισμό, επειδή προωθούσαν τον καπιταλισμό. Παρα την υποστήριξη που έδιναν στον προλεταριακό διεθνισμό, υποτιμούσαν τις «αφηρημένες» καταγγελίες του εθνικισμού ως τέτοιου ή τις περιφρονούσαν ως βασικά

36. Β. Κοροβίνη - Θ. Ζιάκα, *Αναζητώντας μια θεωρία για το έθνος*, Εκάτη.

37. «Αποτελεί ειρωνεία το γεγονός ότι η επιτυχία πολλών «εθνικοαπελευθερωτικών» αγώνων είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία πολιτικά ανεξαρτήτων κρατικιστικών καθεστώτων, τα οποία εντούτοις είναι τόσο χειραγωγήσιμα από τις δυνάμεις του διεθνούς καπιταλισμού όσο και από τα παλαιά γενικά εξασθενημένα ιμπεριαλιστικά κράτη. Πολύ συχνά μάλιστα έχουμε περιπτώσεις όπου τα έθνη του «τρίτου κόσμου» δεν έσπασαν τα δεσμά από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά: απλώς «εξημερώθηκαν» και έγιναν φοβερά ευάλωτα στις δυνάμεις του διεθνούς καπιταλισμού, αποκτώντας ένα προσωπείο αυτοδιάθεσης» (Μ. Μπούκτσιν, Ο εθνικισμός και το «εθνικό ζήτημα», Κοινωνία και Φύση, τ. 5.)

«ηθικιστικές». Μολονότι ο διεθνισμός προς το συμφέρον της ταξικής αλληλεγγύης παρέμεινε επιθυμητός στόχος για τον Μαρξ και τον Ένγκελς, οι απόψεις τους έρχονταν υπόρρητα σε αντίθεση με τη στήριξη που έδιναν στην καπιταλιστική οικονομική επέκταση και την ανάγκη της, τον προηγούμενο αιώνα, για συγκεντρωτικά κράτη-έθνη». ³⁸ Έτσι λοιπόν, «η στήριξη που ο Μαρξ και ο Ένγκελς έδωσαν στους «εθνικοαπελευθερωτικούς» αγώνες, ουσιαστικά, είχε στρατηγικό χαρακτήρα και προέκυπτε πρωταρχικά από τις γεωπολιτικές και οικονομικές τους αντιλήψεις». ³⁹ Μ' αυτό το σκεπτικό, ο Μαρξ και ο Ένγκελς θεωρούσαν πως άλλα «έθνη» έπρεπε να αποκτήσουν κρατική υπόσταση και άλλα όχι. Αξίζει εδώ να αναφερθούν δύο αποσπάσματα από γραπτά του Μαρξ σε σχέση με τη βαλκανική χερσόνησο. Στο πρώτο, στη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, γράφει: «Η μεγάλη χερσόνησος στα νότια του Σαύου και του Δούναβη, αυτή η υπέροχη περιοχή, έχει την ατυχία να κατοικείται από ένα συνοθύλευμα φυλών και εθνοτήτων που είναι πολύ διαφορετικές, δίχως να μπορούμε να πούμε ποια θα ήταν η πιο κατάλληλη για την πρόοδο και τον πολιτισμό: Σλάβοι, Έλληνες, Ρουμάνοι, Αλβανοί, σχεδόν 10 εκατομμύρια συνολικά, είναι υποταγμένοι σ' ένα εκατομμύριο Τούρκους. Μέχρι τώρα θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε αν απ' όλες αυτές τις φυλές ήταν οι Τούρκοι οι πιο κατάλληλοι να ασκούν την ηγεμονία που πρέπει προφανώς να ασκείται πάνω σ' αυτόν το μικτό πληθυσμό από μια εθνότητα» ⁴⁰. Την τελική του άποψη τη διατυπώνει σε μεταγενέστερο γραπτό του, κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου: «υποστηρίζουμε ανεπιφύλακτα τους Τούρκους κι αυτό για δύο λόγους. Ο πρώτος γιατί μελετήσαμε τον Τούρκο αγρότη, δηλαδή τις λαϊκές μάζες της Τουρκίας και έχουμε πειστεί ότι είναι από τους πιο αντιπροσωπευτικούς, πιο σκληρά εργαζόμενους και πιο ηθικά υγιείς ευρωπαίους αγρότες. Ο δεύτερος, γιατί η ήττα των Ρώσων θα επιταχύνει αποφασιστικά την κοινωνική επανάσταση που κυφορείται σε μια περίοδο ριζικού μετασχηματισμού της Ευρώπης» ⁴¹.

Για να γίνει περισσότερο κατανοητή η διαφοροποίηση στη στάση που

38. Στο ίδιο.

39. Στο ίδιο.

40. Α. Bonanno, Ο αναρχισμός και ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας, από το βιβλίο *Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας, Εθνικισμός και Ταξική Συνείδηση*, Επαναστατική Αυτοοργάνωση.

41. Στο ίδιο.

κράτησαν απέναντι στα διάφορα εθνικοαπελευθερωτικά μέτωπα τόσο ο Μαρξ και ο Ένγκελς όσο και ο Λένιν, πρέπει να ειπωθεί μέσα από τις μαρξιστικές οπτικές που αντιμετωπίστηκε το «εθνικό» ζήτημα. «Οι βασικότερες από αυτές τις ειδικές οπτικές είναι δύο: α) η θεωρία της αστικοδημοκρατικής ολοκλήρωσης ως αναγκαίου μεταβατικού σταδίου κάθε πορείας προς το σοσιαλισμό και β) η θεωρία του *μπεριαλισμού* ως ανώτατου σταδίου του καπιταλισμού.»⁴² (οι εμφάσεις δικές μας)

Η θεωρία της αστικοδημοκρατικής ολοκλήρωσης στηρίζεται «στην εμπειρία της γέννησης των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών και έχει σαν ιδεολογική προκείμενη μια [σ.τ.σ.: ντετερμινιστική] γραμμική εξελικτική αντίληψη της ιστορίας, σύμφωνα με την οποία η ανθρωπότητα εξελίσσεται σε «πέντε στάδια»: τον πρωτόγονο κομμουνισμό, το δουλοκτητικό σύστημα, τη φεουδαρχία, τον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό. Η εξελικτική αυτή αντίληψη, χρωματισμένη με τη γνωστή αισιόδοξη αστική πεποίθηση για τη συνεχή «πρόοδο» του ανθρώπου, εφοδιάζει τη θεωρία με το ζητούμενο, για τις πολιτικές επιλογές, ιδεολογικό κριτήριο: όσα εθνικά κινήματα εμφανίζονται σε κοινωνικές συνθήκες μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό είναι εν γένει «προοδευτικά». Όσα, αντίθετα, αναπτύσσονται σε συνθήκες «ώριμου» καπιταλισμού και μετάβασης στο σοσιαλισμό είναι «αντιδραστικά».⁴³

Έχοντας αυτήν την εξελικτική ντετερμινιστική αντίληψη, τόσο ο Μαρξ όσο και οι υποστηρικτές του, στάθηκε αδύνατον να διανοηθούν ότι η θεωρία των σταδίων για την εγκαθίδρυση του *σοσιαλισμού* όχι μόνο δεν είναι αναγκαία, αλλά και καταστρεπτική, όποτε υιοθετήθηκε για την κατεύθυνση της κοινωνικής αυτοοργάνωσης.

«Η αστική τάξη καθιστώντας», όπως γράφει ο Μαρξ, «την ύπαιθρο εξαρτημένη από την πόλη, ... τους βάρβαρους και ημιβάρβαρους λαούς εξαρτημένους από τους πολιτισμένους, τα αγροτικά έθνη από τα αστικά, την ανατολή από τη δύση», αναπτύσσει το λειτουργήμα της σωτηρίας ενός πάντοτε μεγαλύτερου αριθμού προσώπων, «από την ηλιθιότητα της αγροτικής ζωής»⁴⁴.

42. Β. Κοροβίνη - Θ. Ζιάκα, ό.π.

43. J. Clark, *Μαρξ, Μπακούνιν και κοινωνικός μετασχηματισμός*, Αρδην.

44. Στο ίδιο.

Το παγκόσμιο μαρξιστικό - λενινιστικό κίνημα έλαβε βαθύτατα υπόψη του στον καθορισμό της πολιτικής στρατηγικής του αυτήν την αντίληψη που θεωρεί ότι αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την κατάκτηση του σοσιαλισμού από μια κοινωνία η καταστροφή των αγροτικών προκαπιταλιστικών οικονομικών σχέσεων και η προλεταριοποίηση του μεγαλύτερου μέρους του αγροτικού πληθυσμού μέσα από την εκβιομηχάνιση της οικονομίας.

Είναι ακριβώς αυτή η αντίληψη που καθόρισε την επιθετική στάση του Ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος απέναντι στην επανάσταση που άρχισε να πραγματώνει μεγάλο μέρος του πληθυσμού – και κυρίως του αγροτικού – με την κολλεκτιβοποίηση των μέσων παραγωγής, κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου πολέμου (1936-1939). Και ήταν ακριβώς η ίδια αντίληψη που οδηγούσε τους ιδεολογικούς ταγούς του ΚΚΕ να προωθήσουν την ιδέα του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, ο οποίος θα επιτύγχανε τη δόμηση ενός κράτους που κύριο μέλημά του θα ήταν να πάψει να βασιίζεται στις αγροτικές προκαπιταλιστικές σχέσεις που επιβίωναν στην ελληνική ύπαιθρο και να πάρει το δρόμο της βιομηχανικής ανάπτυξης, μέσα από τη λήψη καπιταλιστικών οικονομικών μέτρων.

Η ελαστικότητα που χαρακτηρίζει τις απόψεις των θεμελιωτών του μαρξισμού - λενινισμού απέναντι σε αγώνες που αναπτύχθηκαν με βάση την έννοια του έθνους οδήγησε στην αντιφατικότητα και στη σύγχυση που αναφέρθηκε παραπάνω.

Το 1847 ο Φρ. Ένγκελς γράφει: «Η ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων συγκρότησε το μεγάλο έθνος με κοινά συμφέροντα, με κοινά ήθη και κοινές αντιλήψεις». Το 1859, ενώ ξεσκεπάζε τον αστικό εθνικισμό, ταυτόχρονα τασσόταν υπέρ των εθνικών απελευθερωτικών πολέμων. Το 1882, συνιστούσε στους Πολωνούς επαναστάτες να δώσουν προτεραιότητα στην εθνική ανεξαρτησία του λαού τους, γιατί χωρίς αυτήν είναι αδιανόητη και η κοινωνική απελευθέρωσή τους. Το 1891 ο Ένγκελς αναγνώριζε το νόμιμο της υπεράσπισης της εθνικής πατρίδας. Στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», οι Μαρξ και Ένγκελς μιλάνε για την ανάγκη το προλεταριάτο να γίνει εθνική τάξη ή ηγεμόνας του έθνους για να μπορέσει να πάρει την πολιτική εξουσία.⁴⁵

45. Ν. Ψυρούκη, *Το Εθνικό Ζήτημα*, Κοροντζή.

Ο τελευταίος από τους τρεις κύριους θεμελιωτές της μαρξιστικής-λενινιστικής ιδεολογίας, ο Λένιν, πίστευε ότι η «αστικοδημοκρατική ολοκλήρωση και ο εθνικός αυτοκαθορισμός θα οδηγούσαν στην εξάλειψη των εθνιστικών ιδεολογιών, εφόσον θα εξέλιπαν οι περιορισμοί που, κατά την κοινή μαρξιστική πεποίθηση, τις γεννούσαν (περιορισμοί στη γλώσσα, την επικοινωνία, την ανταλλαγή, κ.λπ.)», φτάνοντας στο σημείο να υποστηρίζει «το αίτημα για κρατικό αποχωρισμό»⁴⁶.

Ο Μάο Τσε Τουνγκ έχει προχωρήσει ακόμη πιο πέρα «γράφοντας ότι το κινέζικο έθνος έχει ιστορία χιλιάδων χρόνων. Θα ορίσει δε το σύγχρονο κινέζικο έθνος σαν το υποκείμενο της εθνικοδημοκρατικής επανάστασης «νέου τύπου» που στηρίζεται στην αγροτιά, «καθοδηγείται από το προλεταριάτο» και στοχεύει στην αποδέσμευση από την κυριαρχία του ιμπεριαλισμού».⁴⁷

Έτσι, «ξεκινήσαμε με την πεποίθηση ότι ο εθνισμός είναι αστικό φαινόμενο και ανακαλύψαμε βαθμιαία ότι υπήρχε προ αμνημονεύτων χρόνων και θα εξακολουθήσει να υπάρχει για απροσδιόριστο διάστημα. Σοβιετικοί, Κινέζοι, παλαιομαρξιστές και νεομαρξιστές δέχονται πλέον ότι τα έθνη θα υπάρχουν στο σοσιαλισμό. Ευελπιστούν μονάχα ότι θα σβήσουν στον κομμουνισμό. Αυτή η θλιβερή εικόνα πρέπει να βρίσκεται πίσω από τη μελαγχολική δήλωση του Σαμίρ Αμίν... ότι «δυστυχώς δεν έχουμε μια μαρξιστική θεωρία για το έθνος»⁴⁸.

Η θεωρία του Λένιν που καθιστούσε το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα «σοσιαλιστική επανάσταση με αστικοδημοκρατικά καθήκοντα» (η έμφαση δικιά μας) αποτέλεσε την «απάντηση του μαρξισμού στις νέες καταστάσεις που δημιουργήσε η ιμπεριαλιστική φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού [...] Η νέα θεωρία εμφανιζόταν πιο σύγχρονη και πιο πλατιά, γιατί αγκάλιαζε το παγκόσμιο εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα».⁴⁹

Για τους θεωρητικούς εκφραστές του μαρξισμού-λενινισμού δεν ήταν μόνο το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα που θα πετύχαινε το σκοπό του χρησιμοποιώντας μια αστικοδημοκρατική πολιτική τακτική. Και το επαναστατικό αντικαπιταλιστικό κίνημα έπρεπε να σχηματίσει ιεραρχικά

46. Β. Κοροβίνη - Θ. Ζιάκα, ό.π.

47. Στο ίδιο.

48. Στο ίδιο.

49. Στο ίδιο.

δομημένους κομματικούς μηχανισμούς, που θα επιτύχουν την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας του αστικού κράτους, όχι με σκοπό να την καταστρέψουν, αλλά για να τη χρησιμοποιήσουν προς τη σταδιακή κατεύθυνση της ανέτοιμης, ακόμη, κοινωνίας για τον κομμουνισμό του αιώτερου μέλλοντος.

Η υιοθέτηση κοινωνικών και πολιτικών μορφωμάτων της αστικο-δημοκρατικής πραγματικότητας του καπιταλιστικού κόσμου, όπως ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας, η κατάληψη της πολιτικής εξουσίας και η με καπιταλιστικούς όρους βιομηχανική οικονομική ανάπτυξη ήταν εκείνη που κάλυψε πολιτικά όλους αυτούς τους ανθρώπους που κατά καιρούς αρνήθηκαν την καπιταλιστική βαρβαρότητα αλλά δεν μπόρεσαν να φανταστούν πως μπορεί να πραγματοποιηθεί άμεσα μια αυτοδιοικνημένη και α-εθνική κοινωνία. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, το μαρξιστικό - λενινιστικό κίνημα μπόρεσε να αναπτυχθεί τόσο πολύ σε αντίθεση π.χ. με το αναρχικό κίνημα: γιατί ήταν επαναστατικό σε σχέση με την καπιταλιστική βαρβαρότητα, αλλά ταίριαζε περισσότερο με τις αντιλήψεις των ανθρώπων που είχαν βαθιά ριζωμένες τις έννοιες και τη συνήθεια της ιεραρχίας, των κρατών και των συνόρων. Γι' αυτό και σε καμιά περιοχή όπου επικράτησαν τα μαρξιστικά κινήματα δεν είχαμε το θρίαμβο της κοινωνικής επανάστασης, αλλά το θρίαμβο των αρχών της αστικής δημοκρατίας και της καπιταλιστικής οικονομίας.

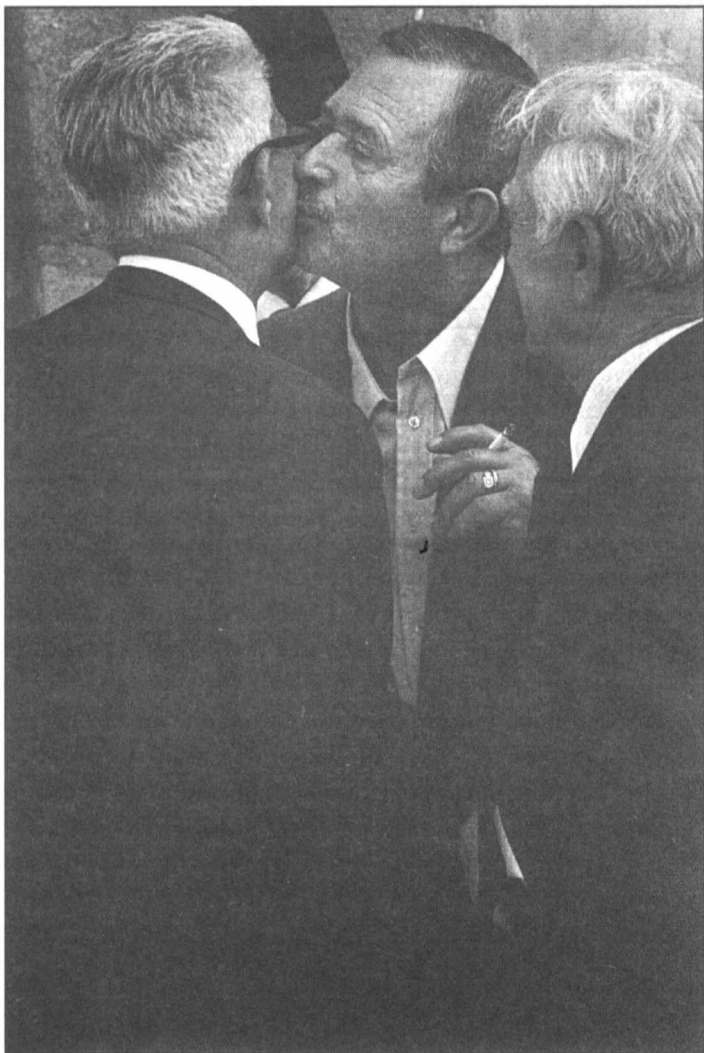
«Ο εθνισμός», γράφει ο Θ. Ζιάκας, «αποδείχτηκε απείρως ισχυρότερος από τη θρυλική «ταξική συνείδηση», που υποτίθεται μάλιστα ότι εδράζεται στην αντικειμενική πραγματικότητα. Πουθενά η κοινωνική επανάσταση δεν μπόρεσε να εκδηλωθεί ανεξάρτητα από μια έκρηξη του εθνισμού και πουθενά δεν μπόρεσε να επιβάλλει τον δικό της χαρακτήρα πάνω στον εθνισμό. Αντίθετα, αφομοιώθηκε παντού από τη δύναμη του εθνισμού: Η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία βούλιαξε στο σωβινισμό. Η ρωσική επανάσταση αφομοιώθηκε από τον μεγαλωρωσικό εθνισμό μόλις «η οικοδόμηση του σοσιαλισμού σε μια μόνο χώρα» έγινε αδήριτη εθνική στρατηγική. Η Τρίτη Διεθνής έγινε όργανο της εθνικής ρωσικής πολιτικής»⁵⁰.

Το ίδιο ακριβώς συνέβη και με την περίφημη «δικτατορία του

50. Στο ίδιο.

προλεταριάτου». Το συγκεντρωτικό «εργατικό κράτος» όχι μόνο δεν έπεσε σαν «ώριμο φρούτο», αφήνοντας τη θέση του σε μια μη-ταξική οργάνωση της κοινωνίας, αλλά διέλυσε όλες εκείνες τις αποκεντρωτικές μορφές λήψης και εκτέλεσης αποφάσεων που εμπόδιζαν την ολοκληρωτική κυριαρχία του.

Φ.Κ.

Δ. Η εποχή της υπέρβασης του έθνους-κράτους

«Οι φαντασίες για μια Ευρωπαϊκή Δημοκρατία, αιώνια ειρήνη κάτω από μια πολιτική οργάνωση έχουν γίνει εξίσου γελοίες με τις φράσεις περί ένωσης των εθνών υπό την αιγίδα του παγκόσμιου ελεύθερου εμπορίου [...] η αστική τάξη σε κάθε χώρα έχει τα δικά της ειδικά συμφέροντα, και [...] ποτέ δεν μπορεί να υπερβεί την εθνικότητα»

F. Engels, The Festival of Nations in London, 1845, MECW, τ. 6.

Μετά από μία περίοδο δύο αιώνων, περίπου, κατά την οποία ο καπιταλισμός χρησιμοποίησε την πολιτική συγκρότηση του εθνικού κράτους για να αναπτυχθεί, οι θεωρητικοί υποστηρικτές της φιλελεύθερης οικονομίας ανακαλύπτουν στις μέρες μας ότι η εθνική ταυτότητα αποτελεί ένα κατασκευάσμα όχι και τόσο χρήσιμο πλέον. Κι αυτό γιατί οι σύγχρονοι όροι παγκοσμιοποίησης της αγοράς δεν μπορούν να συμβαδίζουν με την ξεπερασμένη επιδίωξη της ανάπτυξης μιας ισχυρής «εθνικής» οικονομίας, στα πλαίσια ενός εθνικού κράτους. Η παγκοσμιοποίηση αυτή της αγοράς «συνεπάγεται τη δημιουργία τεράστιων οικονομικών μπλοκ, στο πλαίσιο των οποίων ο οικονομικός ρόλος του κάθε κράτους-έθνους υποβαθμίζεται προοδευτικά, υπέρ των υπερεθνικών θεσμών»⁵¹. Τέτοια οικονομικά μπλόκ αποτελούν η Ευρωπαϊκή Ένωση, η NAFTA (Βορειοαμερικανική Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου μεταξύ ΗΠΑ, Καναδά και Μεξικού), καθώς και το μπλοκ της Άπω Ανατολής (Ιαπωνία, Κορέα, Ταϊβάν, Κίνα, Μαλαισία, Ταϊλάνδη, Σιγκαπούρη).

Απέναντι στην άποψη που ορίζει την εποχή μας ως το τέλος της εποχής του έθνους-κράτους τάσσεται μια άλλη άποψη, όχι το ίδιο διαδεδομένη, που συντηρείται και προβάλλεται από τους απανταχού εθνικιστικούς κύκλους. Ο σχηματισμός πολλών εθνικών κρατών, που ακολούθησε την κατάρρευση του λεγόμενου «ανατολικού μπλοκ», αποτελεί γι' αυτούς τους κύκλους το αποδεικτικό στοιχείο για το ότι η εποχή του έθνους-κράτους ως κύριας μορφής πολιτειακής οργάνωσης των κοινωνιών όχι μόνο δεν

51. Τ. Φωτόπουλου, Το κράτος - έθνος και η αγορά, Κοινωνία και Φύση, τ. 5.

τελειώνει, αλλά φτάνει στο αποκορύφωμά της. Αδυνατεί, όμως, αυτή η άποψη – ηθελημένα ή αθέλητα – να κατανοήσει ότι η κατασκευή αυτών των εθνικών κρατών δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια διαδικασία για την ένταξη αυτών των κοινωνιών στο παγκοσμιοποιημένο παιχνίδι της καπιταλιστικής αγοραιοποίησης των πάντων, στο παιχνίδι που αντιμετωπίζει την κάθε κοινωνία «σαν παράρτημα της αγοράς».

Για να γίνει περισσότερο κατανοητή η αστοχία της κριτικής της σημερινής παγκόσμιας κατάστασης από τους εθνικιστικούς κύκλους, αξίζει σ' αυτό το σημείο να παρατεθούν κάποιες από τις εκτιμήσεις του Τ. Φωτόπουλου σε σχέση με τις διαφορές μεταξύ της δυτικής και της ανατολικής Ευρώπης: «η Δυτική Ευρώπη διέρχεται σήμερα μια μεταβατική περίοδο, όπου η οικονομική δομή κάθε κράτους-έθνους έχει ήδη διεθνοποιηθεί, ενώ η πολιτική δομή, από τυπική τουλάχιστον άποψη, εξακολουθεί ακόμα να έχει τη μορφή του κράτους-έθνους. Από την άλλη μεριά, η ανατολική Ευρώπη διέρχεται κι αυτή μια μεταβατική περίοδο, η οποία, όμως, είναι ποιοτικά διαφορετική σε σύγκριση μ' αυτή της δύσης. Η διαδικασία αγοραιοποίησης στις ανατολικο-ευρωπαϊκές χώρες διακόπηκε βίαια από την έλευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Επομένως, σ' αυτές τις χώρες το κράτος διαδραματίζει σήμερα τον ίδιο ρόλο που έπαιζε στη δυτική ευρώπη τον περασμένο αιώνα, όταν είχε εμπλακεί στη διαδικασία εγκατάστασης του συστήματος ελεύθερων αγορών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο ρόλος του κράτους-έθνους έχει κρίσιμη σημασία και το γεγονός αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ένα σημαντικό παράγοντα για να ερμηνεύσουμε την άνοδο του εθνικισμού σ' αυτές τις χώρες. Με μια έννοια οι σημερινές εθνικιστικές συγκρούσεις σηματοδοτούν την πλήρη ενσωμάτωση των εν λόγω χωρών στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά. Από τη στιγμή που ολοκληρωθεί η διαδικασία αγοραιοποίησης και οι χώρες αυτές ενσωματωθούν πλήρως στο σύστημα (ως η περιφέρεια της δυτικής Ευρώπης) θα μπορούσε κανείς να αναμένει όχι μόνο το μαρασμό των εθνικιστικών συγκρούσεων στην περιοχή, αλλά επίσης την ενεργό συμμετοχή των χωρών αυτών στην ανάδυση του ευρωπαϊκού υπερεθνικού κράτους»⁵².

Βρισκόμαστε λοιπόν σε μια τέτοια φάση της εξελικτικής δυναμικής του καπιταλισμού, στην οποία η ανάπτυξη μιας ισχυρής και ανεξάρτητης

52. Στο ίδιο.

εθνικής οικονομίας, στα πλαίσια ενός νεοσυστατού εθνικού κράτους, αποτελεί μια άτοπη επιδίωξη. Έχει περάσει πλέον η εποχή εκείνη όπου οι αναπτυσσόμενοι εθνικισμοί μπορούσαν να προτάξουν το αντιιμπεριαλιστικό τους στοιχείο, αφού ο ιμπεριαλισμός έχει επικρατήσει παγκοσμίως πλέον μέσα από την παγκόσμια επικράτηση της καπιταλιστικής οικονομίας και της αγοραιοποίησης της γης, της εργασίας, των μέσων παραγωγής, ουσιαστικά των πάντων, όπως προαναφέρθηκε. Έτσι, για παράδειγμα, «μολονότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν ενισχύουν εθνικιστικά κινήματα, είναι πολύ πρόθυμες να συνδιαλλαγούν μ' αυτά, εάν δείχνουν προθυμία να ξεπουλήσουν τον Τρίτο Κόσμο (συμπεριλαμβανομένων σήμερα και των ελίτ στις περισσότερες χώρες της ανατολικής Ευρώπης), εφόσον οι ελίτ αυτές αποκομίζουν σημαντικά οφέλη, ακόμη και όταν οι χώρες τους καταστρέφονται»⁵³.

Σ' αυτό το σημείο, αξίζει να γίνει μια εκτενέστερη αναφορά στους υποστηρικτές του σχηματισμού υπερεθνικών μπλοκ, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι θεωρητικοί αυτοί υποστηρικτές των σύγχρονων υπερεθνικών μπλοκ δεν αρκούνται μόνο στο να ασκήσουν αυστηρή κριτική στα μορφώματα των εθνικών κρατών, που κυριάρχησαν στον παγκόσμιο χάρτη του εικοστού αιώνα, αλλά φθάνουν ουσιαστικά στο σημείο να υποστηρίζουν ότι μια ευρύτερη «ευρωπαϊκή ταυτότητα» είναι περισσότερο αυθύπαρκτη και «ανώτερη» από τις κατασκευασμένες «εθνικές ταυτότητες». Έχει μάλιστα μεγάλο ενδιαφέρον το πώς αντιμετωπίζουν τον τρόπο με τον οποίο θεμελιώθηκαν ιστορικά τα έθνη και ο τρόπος που επιχειρούν να βρουν οι σύγχρονοι ιστορικοί για να θεμελιώσουν (ιστορικά) την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Κι αυτό γιατί διαφαίνεται ξεκάθαρα, δίχως ασφαλώς κι εκείνοι να το διατυμπανίζουν, ότι και οι δύο τρόποι ιστορικής θεμελίωσης βασίζονται στη συναρμολόγηση επιλεγμένων ιστορικών στοιχείων και στον παραμερισμό άλλων, ώστε να επιτευχθεί η κοινή ιστορική συνέχεια και πολιτισμική ταυτότητα. Ο Stuart Woolf, αναφερόμενος στους ιστορικούς που συνέβαλαν στην «ιστορική» θεμελίωση των εθνών, γράφει τα εξής: «Οι ιστορικοί φέρουν σημαντική ευθύνη για τη συγκρότηση της ιδεολογίας του εθνικισμού, είτε δεσμεύτηκαν πολιτικά είτε όχι. Στη διάρκεια της διαδικασίας κατασκευής του έθνους, που χαρακτηρίζει ουσιαστικά το σύνολο των ευρωπαϊκών κρατών από τον όψιμο 19ο αιώνα, οι ιστορικοί

53. N. Chomsky, Εθνικισμός και Νέα Παγκόσμια Τάξη, Κοινωνία και Φύση, τ. 5.

λειτούργησαν κατ' ανάγκη ως κομβικής σημασίας παράγοντες ακόμη κι αν η εμπλοκή τους ήταν ούτε η μοναδική ούτε η πλέον καθοριστική. Οι ιστορικοί κατείχαν πάντοτε μια ασυνήθιστα προνομιακή θέση στη διαδικασία της κοινωνικής επικοινωνίας, εφόσον το επιστημονικό τους αντικείμενο υπήρξε η πρώτη ύλη τόσο των πολιτικών αντιπροσώπων όσο και των λαϊκών αφηγημάτων. Μάλιστα, η εποχή του θετικισμού πρόσθεσε μια αίγλη επαγγελματικής αυθεντίας και ιεροτελεστίας στις «από καθέδρας» διακηρύξεις των ιστορικών. Οι ερμηνείες των ιστορικών δίνουν μορφή στο παρελθόν όχι ακριβώς υπό την έννοια μιας αδιάρρηκτης χρονικής συνέχειας, αλλά υπό την έννοια μιας «εθνικής» διαδικασίας, η οποία αποκορυφώνεται με αδήριτη αναγκαιότητα στη συγκρότηση του έθνους-κράτους. Οι ερμηνείες αυτές γέμισαν τα σχολικά εγχειρίδια των νέων γενιών που πρόσφεραν το αναγκαίο γεγονοτολογικό έρεισμα στο συμβολισμό των εθνικών επετείων, των εθνικών μνημείων και των εορτασμών εθνικής μνήμης. Δεν είναι τυχαίο ότι η χρυσή εποχή της ιστοριογραφίας αυτού του τύπου συνέπεσε με την περίοδο των οξύτατων μορφών εθνικισμού, που αναδύθηκαν στην Ευρώπη περίπου από το 1870 έως το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ... Έτσι από τη μια πλευρά οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί των κρατών στον όψιμο 19ο αιώνα και σε όλη τη διάρκεια του 20ου σε συνδυασμό με την αλματώδη ανάπτυξη του αριθμού των εγγραμάτων και του βαθμού της πολιτικής συμμετοχής των μαζών, και από την άλλη πλευρά η έξαρση των εντάσεων μεταξύ των κρατών, κατέστησαν επιτακτική τη χρήση της ιστορίας ως μηχανισμού για τη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας και τη διαμόρφωση πατριωτικού φρονήματος»⁵⁴. Όλα αυτά ο Stuart Woolf τα αναφέρει επειδή ενοχλείται από τις «επιπτώσεις που είχε η κυριαρχία του έθνους-κράτους στη συγκρότηση της έννοιας «Ευρώπη»»⁵⁵. Εκείνο το οποίο αποσκοπεί να κάνει μέσα από το άρθρο όπου περιλαμβάνονται και τα παραπάνω, είναι το να κριτικάρει την ορθότητα όλων εκείνων των στοιχείων που κατά καιρούς έχουν προταθεί ως συστατικά (στοιχεία) μιας ενιαίας πολιτισμικά «ευρωπαϊκής ταυτότητας». Ο Stuart Woolf αναγκάζεται να συμπεράνει ότι «η ίδια η ιστορική αφήγηση δεν είναι δυνατόν παρά να υπογραμμίζει την

54. St. Woolf, Υπάρχει ενότητα στην ευρωπαϊκή ιστορία και ταυτότητα;, Σύγχρονα θέματα, τ. 60-61.

55. Στο ίδιο.

έλλειψη ενότητας που αποτελεί το καθοριστικό, ίσως, γνώρισμα του ευρωπαϊκού παρελθόντος»⁵⁶. Όμως, οι ιστορικοί στους οποίους αναφέρεται δεν έχουν την ίδια άποψη με αυτόν. Προκειμένου να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην ανεύρεση μιας συγκλίνουσας ευρωπαϊκής ταυτότητας – εξαιτίας των συνεχών οικονομικών, πολιτικών και στρατιωτικών ανταγωνισμών που δημιουργούνταν και συνεχίζουν να δημιουργούνται ακατάπαυστα μεταξύ των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών – ακολουθούν μια επιλεκτική τακτική ως προς την ευρωπαϊκή γεγονотоλογία. Και πάλι, όμως, αυτή η επιλεκτική τακτική δεν φαίνεται να πείθει ως προς μια ενοποιημένη «ευρωπαϊκή ταυτότητα». Αξίζει εδώ να αναφερθούν ορισμένα από τα στοιχεία εκείνα που έχουν χρησιμοποιηθεί – ανεπιτυχώς, όμως – για να αποδείξουν την αυθύπαρκτη ιστορικότητα μιας τέτοιας πολιτισμικής ταυτότητας.

Πολλοί είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός και η ιουδαιοχριστιανική παράδοση συνιστούν τις πηγές του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Παραμερίζουν, όμως, το γεγονός ότι αυτά τα στοιχεία «έχουν ως πλαίσιο αναφοράς τις μεσογειακές αυτοκρατορίες, οι οποίες εξαπλώθηκαν προς τη μέση ανατολή και τη βόρεια Αφρική και ελάχιστα προς τις βορειοδυτικές περιοχές της Ευρώπης, διαμέσου των Άλπεων»⁵⁷.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα επιλεκτικής τακτικής απέναντι στο ευρωπαϊκό ιστορικό γεγονотоλόγιο αποτελούν οι ιστορικοί Federico Chabod και Denys Hay, οι οποίοι «επιδίωξαν να παραμερίσουν το πρόβλημα που αφορά στη συμφιλίωση του πλήρους συγκρούσεων ευρωπαϊκού παρελθόντος, παραβλέποντας την ευρωπαϊκή πολιτική ιστορία και αναζητώντας απλά την ιδέα της Ευρώπης.»⁵⁸

Άλλο τρανταχτό παράδειγμα «ιστορικής» αλχημείας που επιδιώκει να μετατρέψει την ετερότητα των ευρωπαϊκών λαών και τις συγκρούσεις των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών σε ομοιογενή «ευρωπαϊκή ταυτότητα», είναι αυτό του J.B. Duraselle. Ο J.B. Duraselle ξεπέρασε το δίλημμα «των

56. Στο ίδιο.

57. Στο ίδιο. Αυτοί πάλι που υποστηρίζουν ότι «ενοποιητική πηγή της ευρωπαϊκής παράδοσης» είναι η χριστιανική θρησκεία, ξεχνούν τις αδιάκοπες δογματικές ρήξεις που ξεκίνησαν στο εσωτερικό της, ήδη, από τον 4ο αιώνα μ.Χ.

58. Στο ίδιο.

πολιτικών, πολιτισμικών και οικονομικών διαφορών που συνιστούν γνωρίσματα του ευρωπαϊκού περελθόντος (και του παρόντος)» με το να προκρίνει «εκείνα μόνο τα γεγονότα της ιστορίας των διεθνών σχέσεων της Ευρώπης, τα οποία καθιστούν πρόδηλη την απόπειρα υπέρβασης των στενών δυναστικών ή εθνικών συγκρούσεων. Τέτοια γεγονότα είναι οι διαπραγματεύσεις που σηματοδοτούν το τέλος καταστροφικών πολέμων και αντιμετωπίζουν την Ευρώπη ως ενιαίο όλο ... η συγκρότηση διεθνών θεσμικών μηχανισμών ...»⁵⁹

Ας αναλογιστούμε τώρα την περίπτωση εκείνη που σ' όλα τα σχολεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης διδασκόταν ένα βιβλίο ιστορίας γραμμένο από τον οποιονδήποτε J.B. Duraselle (πράγμα καθόλου απίθανο στα προσεχή χρόνια). Το μόνο που μας μένει να συμπεράνουμε είναι ότι βρισκόμαστε σε μια εποχή που κλείνει σταδιακά ένας κύκλος διαστρέβλωσης της ιστορίας από τα εθνικά κράτη και τους επίσημους ιστορικούς τους και ανοίγει ένας άλλος κύκλος διαστρέβλωσής της από τις υπερεθνικές αυτοκρατορίες και τους αντίστοιχους μελλοντικούς ιστορικούς τους.

Έτσι, όπως σήμερα η πλειονότητα των υπηκόων του ελληνικού κράτους, για παράδειγμα, είναι πεπεισμένη για το αληθές της κοινής «ελληνικής ταυτότητας» – αφού πρώτα συγχωνεύθηκαν ή σχεδόν εξαλείφθηκαν πλήθος διαφοροποιημένων εθίμων, ηθών ή γλωσσών (αρβανίτικα, βλάχικα, σλαβομακεδόνικα) – έτσι κι κύριο η πλειονότητα του ίδιου κράτους (μέλους της Ε.Ε.) θα είναι πεπεισμένη για το αληθές της κοινής (με τους υπήκοους των άλλων κρατών-μελών) «ευρωπαϊκής ταυτότητας». Κι αυτό γιατί τα ιστορικά βιβλία θα δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στις ημερονηνίες π.χ. της ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και των Συνθηκών των Βρυξελλών, παρά στους βαλκανικούς και στους παγκόσμιους πολέμους. Εκτός αυτών, ο υπήκοος, π.χ. του ελληνικού κράτους και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν θα έχει απέναντί του πλέον τον Ιταλό, τον Γερμανό ή τον Τούρκο αλλά τον Αμερικάνο ή τον Ασιάτη της Άπω Ανατολής.⁶⁰

59. Στο ίδιο.

60. Πρόσφατα (8/5/97) δημοσιοποιήθηκαν στην Ελλάδα τα αποτελέσματα μιας διεπιστημονικής έρευνας σχετικά με τον τρόπο που καλλιεργείται η «εθνική ταυτότητα» στην εκπαίδευση. Ερωτηθέντες σ' αυτή την έρευνα ήταν εκπαιδευτικοί. Μεταξύ των ερωτημάτων που τέθηκαν στους εκπαιδευτικούς είναι και το «αν θα μπορούσαν να διδαχτούν βάσει ενιαίου προγράμματος κάποια μαθήματα κοινά στα σχολεία όλων των χωρών της

Αν τα εθνικά κράτη φρόντιζαν με το που συγκροτούνταν να κατασκευάζουν εθνικά μουσεία για να επιβάλλουν την κυριαρχία μιας εθνικής κουλτούρας έναντι των τοπικών κουλτούρων, η Ευρωπαϊκή Ένωση σύντομα σκοπεύει στην οργάνωση ενός μουσείου «Ευρωπαϊκών Αιθουσών», το οποίο θα συγκεντρώνει σε μουσειακές αίθουσες στις πρωτεύουσες των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έργα από διάφορες χώρες της Κοινότητας, επιχειρώντας ουσιαστικά να συμβάλλει στη διαμόρφωση των «κοινών» ευρωπαϊκών πολιτισμικών στοιχείων.

Ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Jaques Santer έφτασε στο σημείο να χαρακτηρίσει τους πολέμους που έχουν γίνει μεταξύ των κρατών της Ευρώπης ως «αδελφοκτόνους», επιχειρώντας έτσι να συμβάλλει κι αυτός στη διαμόρφωση μιας ενιαίας «ευρωπαϊκής ταυτότητας». ⁶¹ Έτσι λοιπόν,

Ε.Ε.». Οι απαντήσεις έδειξαν ότι «ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι αποδεκτό για το μάθημα των μαθηματικών, ενώ, αντιθέτως, για την ιστορία εκφράζουν αμφιβολίες» (Εξουσία, 9/5/97). Στην πρόταση να δοθεί προτεραιότητα στη διδασκαλία της ευρωπαϊκής ιστορίας σε σχέση με την εθνική οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες διαφώνησαν απόλυτα. Άλλα ενδεικτικά ερωτήματα αυτής της έρευνας ήταν: α) το κατά πόσο οι αξίες και οι συνήθειες που θα φέρει η Ευρωπαϊκή Ένωση στην Ελλάδα απειλούν τα ήθη, την ελληνικότητα, τις ευκαιρίες για κοινωνική άνοδο, κ.λπ., β) σε ποιό βαθμό νομίζουν ότι η Ε.Ε. θα φέρει στην Ελλάδα αξίες και συνήθειες που μπορεί να ωφελήσουν και γ) το πόσο ευρωπαίους θεωρούν οι ερωτηθέντες διάφορους λαούς αυτής της ηπείρου.

Από την έρευνα αυτή καθώς και από τα αποτελέσματά της, συνάγονται δύο πολύ σημαντικά συμπεράσματα. Το πρώτο συμπέρασμα συνάγεται από το περιεχόμενο των ιδίων των ερωτημάτων που την απαρτίζουν. Διαφαίνεται μέσα απ' αυτά ξεκάθαρα η θέληση που έχουν οι εισηγητές των προσαρμοστικών ως προς την Ευρωπαϊκή Ένωση μεταρρυθμίσεων να διαμορφώσουν ένα τέτοιο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο «να προάγει την εθνική αυτογνωσία, δηλαδή μια εθνική ταυτότητα αρκετά ισχυρή, ώστε να μην την υπερασπίζονται οι φορείς της αμυντικά, σαν να κινδυνεύει από την ανάμιξη των πολιτισμών και τις επιρροές», αλλά και παράλληλα «να καλλιεργεί την ευρωπαϊκή συνεργασία ως καινούργιο δρόμο προόδου και ευκαιριών».

Από την άλλη πλευρά, οι απαντήσεις των ερωτηθέντων δίνουν μια πραγματικά χαρακτηριστική εικόνα της θέσης που κατέχουν σήμερα στην αντίληψη των υπηκόων ενός κράτους - μέλους της Ε.Ε., η «εθνική» και η «ευρωπαϊκή» ταυτότητα, καθώς και του μεταξύ τους συσχετισμού. Η «εθνική» ταυτότητα έχει ακόμη αρκετά μεγαλύτερη βαρύτητα από την «ευρωπαϊκή» εφόσον οι ευρωπαϊκές κοινωνίες παραμένουν πολιτικά δομημένες με βάση το οργανωτικό πλαίσιο του έθνους - κράτους. Αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη έχουν αρχίσει να λειτουργούν ευρωπαϊκά σχολεία. Επίσης, από την επόμενη χρονιά, θα διδάσκεται το μάθημα «Ρίζες του ευρωπαϊκού πολιτισμού»

61. «Σήμερα, η νέα ιστορική πρόκληση για τους Ευρωπαίους είναι το πώς θα συμφιλιώσουμε το σύνολο της ηπείρου μας με τον εαυτό της, ύστερα από τόσους αιώνες αδελφοκτόνων και σχεδόν συνεχών πολέμων» (J. Santer, Καθημερινή, 30/3/97).

με τον καιρό, αντί στα ελληνικά, π.χ., σχολεία να χαρακτηρίζονται ως αδελφοκτόνοι οι πόλεμοι που γίνονταν μεταξύ των αρχαίων ελληνικών πόλεων – εφόσον κάθε άλλο παρά οδηγούσαν στη συγκρότηση ενός συγκεντροποιημένου έθνους-κράτους – θα φέρουν αυτόν τον χαρακτηρισμό οι πόλεμοι μεταξύ των σημερινών εθνών-κρατών.

Η υπό οικοδόμηση ευρωπαϊκή ταυτότητα επιχειρείται να προσδιοριστεί, εκτός από ιστορικά, και στη βάση της ύπαρξης κοινών πολιτικών και οικονομικών δομών μεταξύ των επιμέρους κρατών-εθνών που εντάσσονται στην Ε.Ε. Η αντιπροσωπευτική κοινοβουλευτική δημοκρατία (και τα συνακόλουθα «πολιτικά δικαιώματα») και οι καπιταλιστικές οικονομικές σχέσεις («ελεύθερη» αγορά) συνιστούν τους κύριους παράγοντες καθορισμού της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι παράγοντες αυτοί αποτελούν και τα βασικά κριτήρια σύμφωνα με τα οποία αποφασίζεται η ένταξη ή μη διαφόρων κρατών της Αν. Ευρώπης στην Ε.Ε. Έτσι, κράτη όπως το Πολωνικό, το Ουγγρικό ή το Τσεχικό, όπου η κατάρρευση του αν-υπαρκτού σοσιαλισμού σηματοδότησε τον θρίαμβο της αστικής δημοκρατίας και της «ελεύθερης» αγοράς βρίσκονται προ των πυλών της Ε.Ε. Αντίθετη είναι η περίπτωση των βαλκανικών κρατών, όπου οι αστικοδημοκρατικοί θεσμοί ακόμη συγκρούονται με μονοκομματικές δικτατορίες τύπου Μιλόσεβιτς ή Τούτςμαν.

Συνεπώς, οι κατασκευασμένες εθνικές κουλτούρες, οι οποίες είχαν αντικαταστήσει βίαια τις τοπικές πολιτισμικές κουλτούρες, αρχίζουν σταδιακά με τη σειρά τους να αντικαθίστανται από μία υπό κατασκευή «ευρωπαϊκή» κουλτούρα που επιβάλλεται εντός των συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και σε όλες εκείνες τις περιοχές που αυτή κυριαρχεί (ή θα κυριαρχήσει) κυρίως οικονομικά και πολιτικά.

Αν μία ευρωπαϊκή ταυτότητα αντικαταστήσει τις επιμέρους εθνικές ως πρωταρχικό στοιχείο συλλογικού αυτοπροσδιορισμού είναι άγνωστο. Εκείνο που μπορεί να διαπιστωθεί είναι ότι οι εξελίξεις τείνουν προς αυτή την κατεύθυνση. Χρειάζεται επίσης να επισημανθεί ότι στην πορεία αυτή οι επιμέρους εθνικές ταυτότητες (και ο αντίστοιχος λόγος) δεν χάνονται, αλλά ενσωματώνονται σ' αυτή. Έτσι, στην Ελλάδα η ρητορεία περί «εθνικής οικονομίας» και «εθνικής ανάπτυξης» χρησιμοποιεί κατηγορίες του εθνικού λόγου προκειμένου να αποσπάσει τη συναίνεση του ελληνικού λαού για τη διαδικασία πολιτικής και οικονομικής ενσωμάτωσής του σε μια ενιαία Ευρώπη.

Φ.Κ., Ν.Γ.

Ε. Έξοδος

Με βάση τα παραπάνω (ελλιπή σίγουρα, αλλά αρκετά ενδεικτικά) στοιχεία και με τη βοήθεια που παρέχει η καθημερινή εμπειρία της ζωής μας σ' ένα κράτος όπου οι ιδεολογικοί μηχανισμοί επιβεβαίωσης και τόνωσης μιας εθνικής ταυτότητας εξακολουθούν να είναι ιδιαίτερα εμφανείς, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι το έθνος και η εθνική ταυτότητα κάθε άλλο παρά αυθύπαρκτα και αεί υπάρχοντα είναι. Η διαπίστωση αυτή δεν είναι φυσικά κάτι καινούργιο, κάτι που λέγεται για πρώτη φορά. Το μεγαλύτερο μέρος της Αριστεράς και του ελευθεριακού χώρου είναι πλήρως εξοικειωμένο με το συμπέρασμα αυτό και δεσμευμένο άλλοτε σε μια διεθνιστική άλλοτε σε μια α-εθνική ή σε μια αντεθνική πολιτική. Οι πολιτικές, όμως, αυτές (ανεξάρτητα από τις όποιες διαφορές παρουσιάζουν μεταξύ τους) προκύπτουν από συνήθως κοινές βάσεις. Έτσι, η αμφισβήτηση και η αντίσταση απέναντι στην κατασκευασμένη εθνική συνείδηση γίνεται πολλές φορές με βάση το ηθικό μέρος του πράγματος, δηλαδή ότι δεν είναι ηθικά σωστό οι φορείς μιας α' εθνικής ταυτότητας να στρέφονται ενάντια στους φορείς μιας β' εθνικής ταυτότητας. Αυτή είναι μια κάπως συναισθηματική, και από πολλές απόψεις αφελής, φιλελευθερίζουσα άποψη, την οποία πολλές φορές δεν αναγνωρίζουμε καν ως βάση του αντεθνικιστικού μας λόγου. Μια περισσότερο επεξεργασμένη αντεθνική άποψη είναι αυτή που καταγγέλλει την ψευδοενοποιητική λειτουργία που ασκεί η κατασκευασμένη εθνική συνείδηση συγκαλύπτοντας ταξικές και άλλες διαφορές. Αυτή η δεύτερη, η ταξικής βάσης κριτική του έθνους είναι και η πιο συχνή στα πολιτικοποιημένα κομμάτια που εκφράζουν έναν αντεθνικό λόγο.

Το πρόβλημα, όμως, δεν εξαντλείται εκεί. Αυτό που συνήθως παραλείπεται από τον αντεθνικό λόγο είναι το γεγονός ότι το ζήτημα του έθνους συνδέεται ουσιαστικά με τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την ιστορία. Και εδώ τα πράγματα περιπλέκονται.

Από τη μια μεριά, η ιστορία παρουσιάζεται ως το πεδίο της αντικειμενικότητας μέσα στο οποίο ό,τι αναδύεται νομιμοποιείται είτε ως προϊόν της βούλησης κάποιου εξωανθρώπινου στοιχείου είτε ως υπαγορευόμενο από κάποιους πανίσχυρους, καθολικά ισχύοντες ιστορικούς

νόμους, οι οποίοι στην ουσία έχουν επίσης εξωανθρώπινο χαρακτήρα. Εμφανίζεται, όμως, εδώ το εξής παράδοξο: ναί μεν η ιστορία είναι το πεδίο του χρόνου, από την άλλη, όμως, είναι το βασίλειο της αχρονικότητας, από τη στιγμή που η όποια κίνηση και αλλαγή της (ουσιαστικά γνωρίσματα του χρόνου) καθορίζονται από εξωιστορικούς, στην ουσία, νόμους, είτε αυτοί συνίστανται στη βούληση του θεού είτε στους μαρξιστικούς νόμους της ιστορίας. Έτσι, η ιστορία δεν είναι παρά μια αχρονική κατάσταση, αφού μέσα σ' αυτή συμβαίνουν με καθορισμένο τρόπο εμφανίσεις και εξαφανίσεις καθορισμένων πραγμάτων. Και οι ιστορικές οντότητες δεν μπορούν παρά να είναι καθορισμένες από το αχρονικό, εξωιστορικό στοιχείο που διέπει την κίνηση της ιστορίας που είναι κι αυτή καθορισμένη και άρα δεν είναι κίνηση. Παρόλο το προφανές του παράδοξου αυτού, αυτή η αντίληψη για την ιστορία είναι η κυρίαρχη της πνευματικής μας παράδοσης. Η ιστορία καθαγιάζει το υπάρχον ως αναπόφευκτο. Το υπάρχον (παρελθόν, παρόν, αλλά και μέλλον) είναι δεσμευτικό. Αυτή είναι η παράδοση του κομπορμιισμού ή καλύτερα η παράδοση της ετερονομίας. Η ζωή μας ως κοινωνικής οντότητας μέσα σ' ένα ιστορικό πλαίσιο είναι στην ουσία της καθορισμένη από τους εξωιστορικούς νόμους.

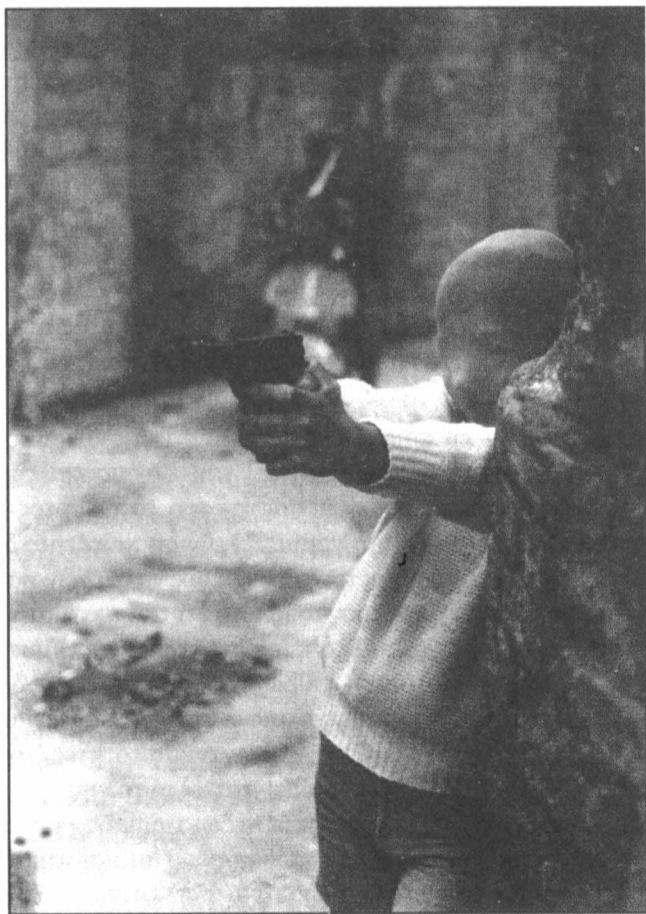
Από την άλλη πλευρά, από την πλευρά της υπόθεσης της ελευθερίας, από την πλευρά της αυτόνομης παράδοσης, στον πυρήνα της ιστορίας βρίσκεται η ανθρώπινη δημιουργία. Η ιστορία γίνεται αντιληπτή ως το πεδίο όπου οι άνθρωποι δημιουργούν, δηλαδή προβαίνουν σε ριζικές, μη τετριμμένες καινοτομίες, σε αλλαγές που δεν εξηγούνται κατ' ανάγκη από τις προϋπάρχουσες μορφές ζωής. Αυτό δεγ σημαίνει ότι οι υπάρχουσες συνθήκες δεν παίζουν κάποιο ρόλο ή ότι η δημιουργία συμβαίνει στο απόλυτο κενό. Παρόλα αυτά, δεν είναι δυνατό να βρεθούν επαρκείς (αιτιακές) εξηγήσεις για την ανάδυση των καινούργιων μορφών μέσα στις παλιές. Ακόμα κι αν υπήρχε πράγματι μια στενή αιτιακή σχέση είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν θα μπορούσε η σχέση αυτή να εντοπιστεί με την ίδια αντικειμενικότητα από τους φορείς της καινούργιας κατάστασης για τον προφανή λόγο ότι αυτοί μπορούν να αντικρίσουν τον παλιό κόσμο μόνο μέσα από το πρίσμα του καινούργιου. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικές οι διαρκείς απόπειρες επανερμηνείας του παρελθόντος. Παραμένει λοιπόν ένας ακαθόριστος παράγοντας, μια ορισμένη απροσδιοριστία σε σχέση με το γιατί αναδύεται η τάδε και όχι η δείνα κατάσταση. Και ο παράγοντας αυτός δεν είναι άλλος από την ανθρώπινη δημιουργία, από τη δημιουργία που εδράζεται στην ανθρώπινη δράση. Οι δημιουργίες αυτές, ακριβώς

επειδή προκύπτουν από την ανθρώπινη δράση, δεν εκπροσωπούν κατ' ανάγκη θετικές αξίες. Δεν αποτελούν προϊόντα ενός καθολικού, αχρονικού, εξωανθρώπινου νόμου. Το γεγονός αυτό φέρνει στο προσκήνιο μια άλλη σημαντική έννοια για την υπόθεση της ελευθερίας: την ευθύνη. Οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι για τις δημιουργίες τους. Οι δημιουργίες οφείλουν να αμφισβητούνται διαρκώς και να επιβεβαιώνονται ή να απορρίπτονται. Από τη στιγμή, όμως, που η κριτική αυτή εξέταση δεν έχει το χαρακτήρα του ελέγχου της αντιστοιχίας ή μη μιας ορισμένης ιστορικής δημιουργίας με κάποιους αντικειμενικούς εξωιστορικούς νόμους ή με κάποια θεολογική / μεταφυσική αλήθεια, δεν αποτελεί αντικείμενο μιας ορισμένης προνομιακής ομάδας ανθρώπων, δηλαδή των εξειδικευμένων ιστορικών «επιστημόνων» ή κάποιου ιερατείου. Αποτελεί αντικείμενο του συνόλου των ανθρώπων, ανδρών και γυναικών, της ανθρώπινης κοινωνίας, της ανθρώπινης κοινότητας, οι οποίοι καταδεικνύουν τη διαφορετική γνώμη τους (δόξα), νοσηματοδοτούν με διαφορετικό τρόπο τα ανθρώπινα δημιουργήματα και μέσα από τη συζήτηση (την από κοινού αναζήτηση) δημιουργούν ένα κοινό νόημα, μια κοινή δόξα, η οποία με την σειρά της τίθεται εκ νέου υπό αμφισβήτηση και ούτω καθεξής. Με τον τρόπο αυτό, οι άνθρωποι αναθεωρούν το παρελθόν, το παρόν και (επανα)οικειοποιούνται το μέλλον. Ανοίγουν καινούργιες προοπτικές δράσης, νέους δρόμους δημιουργίας.

Αν η πρόταξη ενός ελευθεριακού λόγου ενάντια στις κατασκευασμένες (δημιουργημένες) έννοιες (και οντότητες) του έθνους και της εθνικής ταυτότητας αποτελεί ζητούμενο, είναι σαφές ότι ο λόγος αυτός θα πρέπει να εντάσσεται στα πλαίσια της αυτονομίας. Η εθνική ταυτότητα δεν πρέπει να κατακρίνεται μόνο επειδή βάζει τους ανθρώπους να σκοτώνονται μεταξύ τους ή επειδή συσκοτίζει την ταξική τους ταυτότητα (πράγματα που κάθε άλλο παρά χωρίς νόημα είναι), αλλά κυρίως επειδή είναι μια ταυτότητα που δεν αναγνωρίζεται ως ιστορική ανθρώπινη δημιουργία και δεν ανοίγει τον εαυτό της στην αμφισβήτησή της από μια ανθρώπινη κοινωνία. Η εθνική ταυτότητα πρέπει να συνδεθεί με όλες εκείνες τις ταυτότητες / ανθρώπινες δημιουργίες που αξιώνουν να παρουσιάζονται ως αντικειμενικά προϊόντα κάποιας καθολικά ισχύουσας, αχρονικής, εξωιστορικής νόρμας και ως τέτοια, απρόσβλητες από οποιαδήποτε προσπάθεια αμφισβήτησής τους. Η κριτική της εθνικής ταυτότητας πρέπει να απαλλαχτεί από το μερικό χαρακτήρα της και να καταστήσει σαφές ότι η αποδοχή ή όχι μιας εθνικής ταυτότητας συνδέεται με μια κορυφαία επιλογή μεταξύ ετερονομίας και αυτονομίας. Θα πρέπει να εμβαθύνουμε την αντίστασή μας και τον

αντεθνικό μας λόγο από το επίπεδο της ψευδοπολιτικής σ' ένα επίπεδο μιας γνήσιας πολιτικής στάσης που θα τονίζει την από μέρους μας επιλογή της κορυφαίας δημιουργίας της ιστορίας. Η δημιουργία αυτή είναι «η θέση σε αμφισβήτηση, η κριτική, η απαίτηση του λόγον διδόναι, προϋπόθεση συγχρόνως της φιλοσοφίας και της πολιτικής».⁶²

N.B.

62. Κ. Καστοριάδης, *Ο Θρυμματισμένος Κόσμος*, Οι διανοούμενοι και η ιστορία, εκδόσεις Ύψιλον, 1992, σελ. 115.

ΑΦΟΡΙΣΜΟΙ

f

«Στη χώρα αυτή που τήνε λέω δικιά μου
ξένος είμαι και τυχερός που ζω!»

«Τ' αδούλωτα κορμιά δε βρίσκουν ούτε
μιας πιθαμής Ελλάδα να ησυχάσουν»

Κ. Βάρναλης

1. «Ο εθνικισμός είναι πρώτα-πρώτα μια πολιτική αρχή, η οποία υποστηρίζει την εναρμόνιση της πολιτικής και εθνικής οντότητας» (Gellner). Η ουσία αυτού του δόγματος είναι ότι κάθε εθνότητα θα πρέπει να έχει μια κυβέρνηση της οποίας τα μέλη να ανήκουν στην ίδια εθνότητα. Είναι καταφανές ότι ο εθνικισμός συνδέεται αναπόσπαστα με το κράτος. Εθνικό Κίνημα ονομάζεται το κίνημα το οποίο επιδιώκει να υλοποιήσει την αρχή του εθνικισμού. Εθνικό / Εθνικιστικό αίσθημα είναι το αίσθημα αγανάκτησης ή ικανοποίησης το οποίο προκύπτει από την παραβίαση ή υλοποίηση αντίστοιχα της εθνικιστικής αρχής.
2. Το έθνος και ο εθνικισμός εμφανίζονται στο προσκήνιο της ιστορίας μέσα στα πλαίσια της εποχής της νεωτερικότητας. Η κατάρρευση των προνεωτερικών κοινωνιών (απόρροια της επιβολής της αστικής κυριαρχίας) δηλαδή ενός κόσμου που έχει ως κέντρο τη θρησκεία, η οποία αποτελεί ταυτόχρονα τη βάση της νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας των μοναρχών και αριστοκρατών, δημιούργησε ένα τεράστιο ιδεολογικό κενό. Το κενό αυτό στις κοινωνίες της νεωτερικότητας, της αστικής κυριαρχίας καλείται να καλύψει ο εθνικισμός. Στις προνεωτερικές, παραδοσιακές κοινωνίες οι μορφές συλλογικής ταύτισης συνδέονται με υπερτοπικά (π.χ. ταύτιση με το πολυεθνικό κράτος, το χριστιανικό κόσμο κ.λπ.) ή τοπικά στοιχεία (π.χ. ταύτιση με την αγροτική κοινότητα). Αντίθετα στη νεωτερική κοινωνία οι προγενέστερες μορφές συλλογικών ταυτίσεων καταστρέφονται ή στην καλύτερη περίπτωση εξασθενούν ή έρχονται σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με την νέα μορφή συλλογικής ταύτισης: το αφηρημένο έθνος.
3. Το έθνος δημιουργήθηκε από το κράτος, δημιουργήθηκε όμως απ' αυτό μόνο μέσα στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου επιπέδου οικονομικής και τεχνολογικής ανάπτυξης. Το κράτος όχι απλά δημιούργησε το έθνος αλλά και συνέβαλε αποφασιστικά στην κατίσχυση του εθνικισμού στην εποχή μας. Αυτό, το κατάφερε αναλαμβάνοντας την οργάνωση της γενικής, υποχρεωτικής εκπαίδευσης, επιβάλλοντας την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, παρεμβαίνοντας στην οικονομική δραστηριότητα στην επικράτειά του. Το κράτος ακόμη ισχυροποιεί την ταύτιση των πολιτών με το έθνος-κράτος δια μέσου της υιοθέτησης διαφόρων εθνικών συμβόλων, της κατασκευής εκ των υστέρων διαφόρων «εθνικών ποιητών» κ.λπ. Ο εκδημοκρατισμός του κράτους, η εκχώρηση του

καθολικού δικαιώματος ελευθεριών συνέβαλε στην ισχυροποίηση της ψευδαισθήσης ότι κατά κάποιο τρόπο το εθνικό-κράτος «ανήκει στους πολίτες του».

4. Το έθνος δεν αποτελεί μια πραγματική αλλά μια «φανταστική» κοινότητα (B. Anderson). Τα μέλη μιας τέτοιας κοινότητας – σε αντίθεση με μια πραγματική κοινότητα – δεν γνωρίζονται ούτε είναι δυνατό να γνωρίζονται μεταξύ τους. Στις παραδοσιακές κοινότητες αυτή η γνωριμία και η καθημερινή επαφή δημιουργούσε ένα διάχυτο αίσθημα αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέλη τους.

Οι διάφοροι ιδεολόγοι του εθνισμού / εθνικισμού υποστηρίζοντας ότι το έθνος αποτελεί πραγματική κοινότητα, αποκρύπτουν την πραγματικότητα των κοινωνικών σχέσεων, θεωρώντας το έθνος ως μια οριζόντια συντροφικότητα.

5. Η κατάρρευση των χωρών του γραφειοκρατικού σοσιαλισμού της Ε.Σ.Σ.Δ. και της Γιουγκοσλαβίας δημιούργησαν προϋποθέσεις αναζωπύρωσης των εθνικισμών τόσο ανάμεσα στους λαούς των πρώην χωρών του ανατολικού μπλόκ, όσο και μέσα στη δύση. Αυτές οι εξελίξεις οδήγησαν στη δημιουργία ενός ιδεολογικού κενού το οποίο κάλυψαν διάφορες μορφές εθνικισμών /εθνισμών καθώς και φονταμενταλισμών. Ακόμη στο δυτικό κόσμο η κρίση του κοινωνικού κράτους σε συνάρτηση, βέβαια, με την αντανάκλαση της πτώσης του ανατολικού μπλόκ, συνέβαλαν στην ισχυροποίηση διαφόρων ρατσιστικών κομμάτων / κινήματων (π.χ. ο Λεπέν στη Γαλλία, οι ακροδεξιές γερμανικές οργανώσεις κ.λπ.) και γενικότερα της εθνικιστικής ιδεολογίας.

6. Όσον αφορά τον κυρίαρχο ελληνικό εθνικισμό, αξίζει να σημειωθεί ο σχιζοφρενής χαρακτήρας του. Ο Έλληνας πατριώτης είναι έτοιμος να πολεμήσει και να πεθάνει για μια πιθανή ελληνικής γης, εξάπτεται, εξεγείρεται και φρίττει μπροστά σε μια καμένη ελληνική σημαία (σύμβολο το εθνικού κράτους), ενώ από την άλλη πλευρά ο ίδιος κάνει τα πάντα για να κλέψει το δημόσιο ξεγελώντας ένα δημόσιο υπάλληλο, ή ένα κρατικό λειτουργό. Η αμφιθυμία απέναντι στο εθνικό κράτος αποτελεί το θεμελιακό χαρακτήρα του ελληνικού αμυντικού εθνικισμού.

7. Η έννοια τη εθνικής ταυτότητας αποτελεί μια αφηρημένη θεώρηση η

οποία συναρτάται με μια σχέση τύπου «εμείς» / «αυτοί» η οποία θεμελιώνεται πάνω σε μια ανορθολογική βάση. Η ενότητα αυτή του «εμείς» διαμορφώνεται κατεξοχήν σε σχέση με τον φανταστικό κίνδυνο του «άλλου». Έτσι ενώ η έννοια της ετερότητας είναι έννοια συγκεκριμένη, πηγάζει από την έννοια της ταυτότητας που είναι αφηρημένη και συνδέεται με κάποιες α priori συμβάσεις.

Η παρακάτω παροιμία των Βεδουίνων καταδεικνύει μια πτυχή της ανορθολογικής βάσης τέτοιων μορφών συλλογικής ταύτισης: «Είμαι εναντίον του αδελφού μου και μαζί με τον αδελφό μου εναντίον του ξαδέλφου μας, εγώ, ο αδελφός και ξάδελφός μου είμαστε εναντίον του γείτονα και όλοι μαζί είμαστε εναντίον του ξένου.»

8. Η κριτική ενάντια στην πατριωτική / εθνικιστική ιδεολογία ξεπερνάει τη μερικότητά της, μερικότητα που την καθιστά αφομοιώσιμη από το υφιστάμενο σύστημα, μόνο στο βαθμό που συνδέεται με μια θεωρητικοπρακτική δραστηριότητα που είναι προσανατολισμένη στο ξεπέρασμα κάθε οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής αλ-λοτρίωσης, μια τέτοια κριτική δραστηριότητα που να ξεκινάει από τη βούληση και την επιλογή του υποκειμένου να μετασχηματίσει τις υπάρχουσες συνθήκες.

Δ.Γ.

7

Ευχαριστούμε τους
Νίκο Γ., Κώστα Μ. και Γ. Γ.
για τη βοήθειά τους

f

Για επικοινωνία:

ΑΥΤΟΝΟΜΗ ΠΟΛΗ

Τ.Θ.72086

Τ.Κ.16310

ΗΛΙΟΥΠΟΛΗ ΑΤΤΙΚΗΣ

500 δρχ.